

Herédi Gusztáv

Az élet érdekében
Házasságról, családról, gyermekről – elfogultan,
In 1986-os Korunk évkönyv, 27–52.

„Az ember csak meztelenül szép” – olvastam nemrég egy amerikai képes újságban; a fiatalok viszonylag új, közös családformájáról tudósítottak. A kommuna tagjai a fent intézett elvből kiindulva ruha nélkül járnak-kelnek-ücsörögnek tengerparti tanyájukon (Kaliforniában), és mindent közösen oldanak meg.

Első látásra eléggé tetsző dolog, magam is gyönyörködtem a napozó fiatal lányokban, s irigyeltem a mellettük heverésző fiúkat. Fene a jó dolgukat! S fájlaltam, hogy amikor én voltam húszéves, nem akadtak lányok, akik kötélnek álltak volna, hogy ilyen kommunát alakítsanak velem és barátaimmal.

Aztán tovább olvastam a tudósítást:

„Hetenként halljuk, olvassuk, hogy a fiatalok különféle csoportjai ilyen meg olyan új megoldásokat találnak a »túlhaladott«, »életképtelennek« tekintett régi házasság és családtípus fölállására. Rendben van. De amikor már esz a penész bennünket a sárga irigységtől, »ezek rábukkantak a boldogság titkára«, akkor fölteszük magunknak a kérdést: jó, jó, de mi lesz a folytatás? Mi lesz, ha jön a tél? Akkor is meztelenül randalíroznak majd kommunában? És mi lesz, ha a papa meg a mama nem küldi többé a pénzt, s kijelenti, tessék dolgozni, kenyeret keresni? Továbbá, mi lesz akkor, ha megszületik a gyermek? Ki vallja majd magáénak, és ki neveli föl? Hiába kérdezzük. A folytatásról a tudósítások nem adnak hírt. A választ azonban így is tudjuk: a kommunák előbb-utóbb feloszlanak, a fiatalok munkába állnak, megházasodnak, gyermekük lesz, s közösen nevelik föl. Visszatérnek tehát a hagyományos családhoz.”

Így a tudósítás.

Az élet azonban (a családi élet is) sokkal bonyolultabb, s az a bizonyos folytatás egyre változatosabb formákat ölt. Aggasztó hírek érkeznek az egész művelt világból, s aki valamennyire is ismeri a demográfiai adatokat, s a mögöttük lappangó jelenségeket, tudja jól, nem indokolatlanul beszélnek, írnak a család válságáról. Elegendő csupán egy-két vonatkozásra hivatkozni a civilizált világban: mind a nők, mind a férfiak egyre később lépnek házasságra, nő a pártában maradt lányok, nő az aggregények száma, kevesebb a tartós házasság és gyakoribb a válás. És ha a méreteket, arányokat illetően mutatkozik is eltérés az egyes országok, nagy övezetek között, az említett tendencia mindenütt kimutatható.

Nem szándékozom e jelenségekkel kimerítően foglalkozni – az évkönyv tanulmányai különben is részletesen tárgyalnak sok kérdést –, a magam részéről csupán egy-két meglátásom, tapasztalatom, elképzelésem vetném papírra, amolyan ízelítő-bevezetőként, hátha hozzásegítenek e kötet érdeklődő olvasásához, mondanivalóinak jobb megértéséhez, alkotó továbbgondolásához.

1.

Kezdeném azzal, hogy nem hálás dolog a házasságról írni. A kérdés mindenkinek személyes ügye, s valamennyiünket erősen érint. Ezzel magyarázható, hogy

tapasztalataink, élményeink, emlékeink, érdekeink nagyon is befolyásolják vélekedésünket, s nincs ember, aki e kérdésben elfogulatlan, tárgyilagos tudna lenni.

Beszélgettem a témáról a bölcselet egyetemi tanáiraival, „népben, nemzetben” gondolkodó politikusokkal, tájékozott demográfusokkal és hivatásos szociológusokkal, közeli barátaimmal és szerkesztőtársaimmal. S mit mondjak? Az egyébként sztoikus filozófus hozzá nem illő hangerősséggel kiabál, a demográfus – egy bizonyos kérdésben – pont az ellenkezőjét vallotta annak, amit előzőleg könyvben, cikkekben, előadásokban fejtegetett, a politikus pedig a lehető legkicsinyesebb módon, szűk, egyéni érdekeiből kiindulva viszonyult a problémához.

Hiába na, emberek vagyunk, s ha valami a húsunkba vág, fölszisszenünk. Amiből következik, hogy az én írásomban is helyt kap az elfogultság, a szubjektív megközelítés, s ez nyilván visszatetszést is válthat ki. Vállalom.

Még valamit. Akárhányszor tartottam előadást a népszaporulatról, gyermekről, családról s más demográfiai kérdéstről, előbb-utóbb föltekintek a kérdést, ez mind szép, de önnek hány gyermeke van? És milyen családi életet él? Milyen házban nőtt fel? Hányszor nősült? Ezen a téren tehát nyílt kártyával illik játszani, s nem lehet bort inni, de vizet prédikálni.

Nem lehet? Elvben így volna jó és példás. De erre is csak azt tudom válaszolni, hogy emberek vagyunk, ki képes közülünk teljes egységet teremteni szavai és tettei, elvei és gyakorlata között? Különben is, miért nem szólhatna az egykekérdéshez az, akinek nincs – mert valamiért nem lehet – gyermeke? Hátha éppen ő, a gyermek fájdalmas hiánya, a gyermektelenség keserve miatt, talán olyan vonatkozásait is meg tudja világítani a kérdésnek, amelyekről a gyermekes szülőknek fogalmuk sincs? S hátha épp az, akinek elromlott a házassága – most ne kérdezzük, hogy miért – tudja csak igazán, mit is jelenthet az ember életében a boldog házasság.

Én családpárti, házasságpárti és gyermekpárti vagyok.

De miért? És milyen alapon? Van-e hozzá elég tudásom, tapasztalatom? Vagy – más megfogalmazásban – erkölcsi fedezetem?

A választ vallomással kezdeném. Kilencéves koromig a két testvéremmel és szüleimmal együtt éltem, tudom tehát, hogy mit jelent a többgyermekes család. Csakhogy... apám meghalt hétéves koromban, anyám pedig két év múltán. Akkor a családuk szétesett, az otthonunk megszűnt, a három testvér háromfelé, három városba került, engem egy idős, egyedül élő nagynéném vett magához.

Ez azonban még nem volt igazi árvaság, hiszen volt otthonom, pártfogóm, anyám helyett anyám. De a testvéreim nagyon hiányoztak, népes, zajos családhoz szoktam, most pedig órák hosszat ültünk otthon szótlánul, a néném olvasott, én tanultam, s nagyon egyedül, társtalanul éreztem magam. Lényegében véve, egykegyermek lettem, s azóta tudom mit jelent ez a „létforma”.

Hat év múltán azonban a nagynéném is meghalt. Ekkor lettem csak igazán árva, 15 éves voltam akkor. És hontalan. Lakásom tanév idején a diákotthon volt, hálószobám negyven ágyas kifűthetetlen hodály, a vakációban pedig mehettem a széllel versenyt. Laktam vonaton és váróteremben, szénapadláson és híd alatt, néha barátoknál (osztálytársaim meg-meghívtak magukhoz), rokonoknál. Aztán következett a front, hadifogság, barakk, kényszermunka.

Ezek után úgy gondolom, világos, hogy miért vagyok családpárti. Mert én megtanultam, mit jelent a család elvesztése, a hiánya.

„A család meleg otthon, puha fészek” – szokták mondani. Több annál, sokkal több. A család óvoda és iskola, tanműhely és óvóhely, játszótér és küzdőtér, menedék és bástya, dobogó és ugródeszka, vívoda és színpad, kifutópálya és gyakorlótér.

De – ne tagadjuk – lehet kízókamra és vesztőhely is, zsákutca és kátyú is.

Minderre azonban csak akkor jövünk rá igazán, ha családjunkat elvesztettük. Vagy ha – s ez a gyakoribb eset – a család mint intézmény rosszul működik, a teendőit hiányosan látja el.

Mit is érez hát a családját vesztett gyermek? Olyasmit, mintha télen, amikor otthon ül a több-kevésbé fűtött szobában, papucsban, ingujjra vetkőzve vagy házikabátban, váratlanul lehullanak a falak, s ő úgy marad a hóviharban. Aztán bírja ki – ha tudja.

Amíg a (gyermek)embernek vannak szülei, addig vannak barátai, ismerősei, rokonai, szomszédai, osztálytársai, szeretői is. De mihelyt a szülei meghalnak, elveszti mindet. Hogy-hogy? – kérdezhetnénk megütközve? Hát nem éppen azután kerül hozzájuk közelebb?

Nem. Éppen itt a baj! Mert amíg az emberkének apja is, anyja is, rokona is, barátja is van, addig közöttük kialakul egyfajta rangsor, „munkamegosztás”, s több-kevésbé mindenki játssza a megfelelő szerepet.

De a szülők elvesztése után az árva az ő nagy elesettségében ösztönösen közelebb húzódik a rokonság középkorú vagy idősebb tagjaihoz, s bennük az apát, az anyát keresi, még inkább fölnezi rájuk, többször kéri segítségüket, tanácsukat s fokozottabban elvárja tőlük a jó szót, simogatást, gondoskodást. De hát a tisztelt nagybácsi vagy a jószágos nagynéni csak ritkán felelhet meg az árva várakozásának, hiszen neki is van férje vagy felesége, gyermeke, azok kötik le figyelmét, erejét, idejét javát, s csak azután jut valami az árvának is. Annak, aki ezt előbb-utóbb keservesen ismeri föl, s akkor csalódottan húzódik vissza, szemrehányón tekint a rokonra s még inkább eltávolodik tőle.

Nagyjából ez történik minden társadalmi kötelékkel is. Ismeretes például, hogy a kamaszkorú gyermek nem ritkán jobban vonzódik a barátokhoz, a kortárs-bandához, mint szüleihez. Ha azonban meghal apja-anyja, akkor a barátaihoz is másképp fordul. Kitérülkodik előttük, vall nekik, panaszkodik, tanácsukat kéri, segítséget vár tőlük. Csakhogy a vele egykorú kamasz vagy bakfis nem képes egyszerre felnőtté válni, az árva barát panaszait szülőhöz illően türelmesen meghallgatni, bölcs tanácsokat adni. Mi több, a serdülő fiúk igyekeznek „férfiasabbakká” válni, s elképzelésük szerint ez többnyire abból áll, hogy nyersebbek, szenvtelenebbek, érzéketlenebbek, nyeglébbek, rámenősebbek lesznek, ez esetben pedig nemhogy megértenék elárvult barátjukat, hanem annak esendősege, panaszkodása amolyan nyámnyilaságnak, lányos hisztizésnek, férfiatlan gyengéségnek, kisgyermekes siránkozásnak tűnik, s mint ilyet visszautasítják, gúnyolják, s megvetéssel fordulnak el.

Ha nagyobbacska az árva, akkor így járja meg a szerelmével, kedvesével is. A bakfisok a fiúban a nagyot, a gavallért, a kész férfit, az erős embert keresik, akire fölnezzenek, aki keménységével, határozottságával imponáljon, esetleg – egy agresszívebb bandában – oltalmat nyújtson nekik. Csakhogy az árva fiúra ellenkezőleg, épp az elesettség, határozatlanság jellemző, és oltalmat, vigaszt keres. S nem tudja azt nyújtani, amit a lány várna tőle.

Az elárvult lány helyzete talán még szomorúbb. Kedélye ingataggá válik, gyakran sír, sokszor lesz búskomor, emberkerülő, világutáló, végletesen gondolkodó és végletesen viselkedő, mert fokozottabban vágyik a szeretetre, gyöngédségre, megértésre, gyámolításra, amit ritkán kap meg. Ehelyett színlelt kedveskedést nyújtanak neki, s azt gyakran veszi készpénznek, becsapják és kihasználják, majd faképnél hagyják. De ha nem is fajul mindig idáig a dolog, mégis az a fiú, aki a fruskák vidámságát, pajkos elevenségét, kacagós életkedvét várja a párjától, csalódik, ha az örökké szomorú és panaszai áradatát zúdítja rá.

Minek is beszélek árvaságról?

Hiszen viszonylag kevesen jutnak erre a sorsra. Ez igaz, de – sajnos – egyre több a válás és a szétesett család. És a rosszul funkcionáló, a feladatait ellátni képtelen otthon. A gyermeknek pedig nagyjából mindegy, hogy a sír fosztja-e meg szüleitől vagy a börtön, az alkohol vagy a válás. Így is, úgy is elesetté, gyámoltalanná, magányossá, védtelenebbé válik. S a külvilág is – bármilyen okból kifolyólag vált is ilyenné – fekete báránynak tekinti. (Csak úgy zárójelben jegyezném meg, hogy én az egyke-gyermekeket is félig-meddig árvának tekintem. Mert nincs testvére, s emiatt magányos.)

Ilyen helyzetben – a szomorú tapasztalatok nyomán – a családja veszített gyermek arra kényszerül, hogy átértelmezze a világhoz fűződő viszonyát. Kénytelen új életet kezdeni. És – tetszik, nem tetszik – más emberré szükséges válnia. A könnyen sebezhető, érzékeny mimóza-lelkek összehúzódnak, begubóznak, elfordulnak a világtól. És embere válogatja (de a környezet viselkedésétől is függ); hogy ez a válságos időszak meddig tart és mire vezet. Még az a szerencsés, aki idő múltán félénken ugyan és óvatosabban, halkabban és szerényebben (sok esetben bölcsebben és érettebb fővel) visszatér (ha visszatér) a régi munkahelyre, baráti, iskolai környezetébe, beletörődik a változtathatatlanba, s nem vár többet rokonaitól és barátaitól, mint amennyit adni képesek. Az ügyesebb és életrevalóbb ilyen körülmények között is megállja a helyét, megérti, hogy az élet szülők nélkül is megy tovább.

Ha fokozottan szociális lény, akkor, a rokonság, szomszédság tagjai közül, a barátok sorából kiválasztja a megértőbbet, a szelídebbeket, a hozzá közelebb állókat és idő múltán azokkal képes helyreállítani a régebbi, meghittebb viszonyt. Az erősebb egyéniségű gyermek, a műveltebb, tehetségesebb fiú, a szebb, okosabb leány, különösen akkor, ha barátkozó, akadozó lény is, s van mit nyújtania másoknak, ő lesz a kezdeményező, és alakít ki maga körül különféle csoportokat, köröket s az egyiket tanítja, a másikat oltalmazza, szórakoztatja, élvezetben részesíti (vagy éppen kihasználja). Ugyancsak szerencsés eset, ha a búskomor gyermek a könyvekhez menekül, olvasni, művelődni kezd, rajzolni vagy muzsikálni, ha a számítástechnikában merül el, a biológia, fizika, a kémia rejtelseit kutatja, kirándulni kezd, vagy fokozott testedzésbe. A tudomány, a művészet, a sport, a technika, a gazdasági élet sok-sok nagy teljesítménye (s nagy egyénisége) a mellőzött, félreállított, mostoha vagy árva sorsra jutott gyermekek keservéből született. De ne gondoljunk csak a kimagasló művekre, híres emberekre. Számos ezermester meglepő ügyessége, kertészek, méhészek, a technika megszállottjainak hozzáértése, pedagógusok odaadó gyermekszeretete, beleérző készsége a csalódott, megkeseredett gyermek magányos visszavonulása idején fogant meg.

Mindez azonban – ismétlem – a ritkább és a szerencsésebb eset. Ezzel szemben hány meg hány félrevonuló, elárvult gyermek marad megkeseredett ember egész életére. Mintegy bentreked a csalódottságban, mellőzöttségben s ezt a kitaszítottági állapotot

még maga is fokozza, állandósítja, az őt a társadalomtól elválasztó szakadékot kínos mazochizmussal elmélyíti. Az ilyen férfiakból lesznek az örökös pesszimisták, akik mindenben csak a rosszat, a kilátástalanságot „ismerik fel”, akik, ha a jövőről van szó, a lehető legsötétebb képet vázolják, s ha annak csak a fele is beválik, mindjárt kijelentik, ugye, hogy megmondtam... Az ilyen emberekben van a legkevesebb férfias küzdőkedv, ezek mindig mindenbe beletörődnek, közömbösek és tehetetlenek.

A búskomorságban rekedt lányok még elesettebbek, szájalmasabbak. Belőlük kerülnek ki a nagyon-nagyon gátlásos, roppant félnék, könnyen sebezhető, gyakran síró-rívó, a hátuk mögött kicsúfolt, örökké csetlő-botló, mindenben veszélyt szimatoló, lassú hervadásra ítélt aggszüzek. Ha férjhez is mennek egyesek, a kiszolgáltatottság, megalázottság, zárkózottság, fokozott érzékenység lesz az osztályrészük épp az árvaság nyomán kialakult beállítottság, törekeny lelki alkatuk folytán.

Vannak azonban az árvák, a félárvák, a züllött, szétesett családok gyermekei közt sokan, akik nem bírják el tartósan a visszahúzódadást, az otthon kis közösségéből történt kirekesztést, s előbb-utóbb valamennyien kortársi csoporthoz verődnek. Csak, hogy közösségben, bandában érezzék magukat, s részesüljenek az összetartás, a valahová tartozás, akollégtörésből, nyájmelegéből, meghittságból, hiszen anélkül élni – különösen a fiatal számára – szinte lehetetlenség.

Némelyeknek mindegy, hova csapódnak – ismétlem, s ez teszi nagyon is problematikussá az ilyen fiatalok helyzetét. Kétségbeesettségükben ugyanis mindenfelé fordulnak, keresnek, várnak, és a mentő kéz néha az „alvilág” felől nyúl utánuk. Általános, az egész világon tapasztalt jelenség, hogy a csempészek, prostituáltak, a bandákba verődött, szervezett bűnözők java része ilyen fiatalokból áll össze. De nem kis arányban belőlük toborzódnak a különféle terrorista csoportok, a galerik, háborús időkben pedig a hírhedt különítmények, rohambrigádok, halálosztagok, kivégzőosztagok, kamikázék, vagy az idegenlégió s más hasonló alakulatok, seregek tagjai. Érthető módon: ezeknek a fiúknak (ritkább esetben lányoknak) már nem sok a vesztenivalójuk (a családdal, otthonnal a legfontosabbat úgyszólván elvesztették), ők tehát inkább mernek kockáztatni.

Másfelől viszont vonzza őket a „küldetés”, a feladat „magasztossága” amitől – úgy érzik – fölemelkednek, nagyobbakká, hőssé válnak. De vonzza őket az is, hogy az ilyen sajátos különítmények, titkos bandák, földalatti szervezetek kohéziója nagyobb, soraikban erősebb az összetartás, fegyelem, az egymáshoz húzás, tehát éppen az, ami a családját, otthonát, övéit vesztett gyermeknek, fiatalnak leginkább hiányzik.

Az otthonból kiűzött gyermeknek az az első érzése, hogy ő nem kell senkinek. Nem nyúl érte sem a nagynéni, sem a nagybácsi, sem a keresztszülők. Fölösleges. Akár meg is dögölhet – mint a szemétre dobott macskakölyök. Kelletlen lény. Szinte fuldokol vagy inkább szomjazik a szeretetlenség sivatagában.

Sok embernek ilyenkor fordul végleg az élete – jóra vagy rosszra.

(Hadd említsem meg, hogy 1944 őszén, amikor az antifasiszta földalatti mozgalom szervezésében részt vettem, nem kevés elégtétellel láttam, hogy a fiúk közt nagy arányban voltak magamfajta árvák, menekültek vagy olyan inasok, ifjúmunkások, akik már évek óta tanoncotthonban éltek, s alig-alig tartották a kapcsolatot a távoli falun élő szüleikkel. Később egy fogolytáborban – igazoltatás végett – volt antifasiszta internáltak, náciellenes bebörtönzöttek, németellenes partizánok, volt deportáltak közé kerültem, s ott is azt láthattam, sokan vagyunk mi árvák, hontalanok, számkivetettek.

Majd más helyzetben válogatott „nehéz fiúk” közé raktak: volt Hunyadi páncélgránátosok, rohamlövegesek, a Szent László hadosztály tagjai, ejtőernyősök, vlaszovisták, quislingisták, a különféle hadseregek volt önkéntesei közé. Mérges voltam nagyon rájuk, nem beszéltem velük, kerültem őket, hiszen ellenük harcoltam, s velük egy sorban kellett kivonulni, dolgozni, egy barakkban laktunk, ettünk, aztán mint olyan, aki konyhanyelvi szinten beszélek olaszul, németül, franciául, oroszul, hát tolmácsoltam, közvetítettem köztük, ezért kaptam egy-két falatot, s lassanként megismertem jó néhányukat. Döbbenet ismertem föl, köztük is nagyon sok a hozzám hasonló sorsú. Megette a fene – gondoltam, – kerülhetek én a politika jobb- vagy baloldalára, fasiszták vagy antifasiszták, magyarok vagy németek, olaszok vagy oroszok közé, diákotthonba vagy munkaszolgálatra, fogolytáborba vagy büntetőszázadba, végül is mindig egy helyre érkezem meg: a kirekesztettek, nem kellők, fölöslegesek, hontalanok és elhanyagoltak internacionaléjába).

A lányok közt is akadt több hasonló sorú. Ők sajátosan látták a helyzetüket. Hiába vannak olyan szépek, csinosak, mint a többiek – mondták – mégsem bírják velük a versenyt, valami hiányzik belőlük, félszegebbek, bátortalanabbak, s ezt a fiúk meglátják, nem figyelnek úgy fel rájuk, mint a többire. Jobban fájt nekik a mások csipkelődése, kötekedése is. Mi fiúk, ha volt hozzá erőnk, oda-odaütöttünk azoknak, akik kopottas ruhánk vagy bús képünk miatt csúfoltak bennünket, de a lányok közt ez „nem megy”, a verekedő lányt ugyancsak kivetik maguk közül a többiek; egyedüli védekezésük a nyelvelés, vita, visszavágás lett volna. Igen ám, de ehhez épp a gátlásos, szomorú, megviselt teremtések értenek a legkevésbé. Maradt hát számukra a szorgalom, a jól tanulás, a tisztességes viselkedés, a szelídség. De – ezt is elpanaszolták a lányok – az ilyen vonásokra inkább csak a nevelők s egy-két barát nő figyel föl, a fiúkat (sok esetben) más női erények vonzzák. Az árva lányok például nem tudtak „merészen” öltözködni, feltűnően viselkedni, csábosan illegetni magukat, sem rámenősen egy fiúra „csimpaszkodni”. A női passzivitás, várakozás, szerénység, visszahúzódság, érzékenység náluk nyilvánult meg csak igazán.

Tudott dolog, hogy a fiatal sokat foglalkozik önmagával, s az árvák is előbb-utóbb ráébrednek különféle fogyatékságaikra. Igyekeznek hát „normálissá” válni. Ami lényegében véve hiányosságaik, „leamaradásuk” behozását jelenti.

Engem például komorságom, visszahúzódságom, érzéketlenségem miatt fakírnak, faembernek tituláltak osztálytársaim, egy idő múlva tehát arra törekedtem, hogy minél többet tréfálkozzam, nevessek, énekeljek, jópofa legyek. Csakhogy ez nem könnyű dolog, a humorérzéken kívül sok minden kell hozzá, például szellemesség, sziporkázó agy, jó kedély. Sokat énekeltem hát, nagyokat nevettem, örökké csipkelődtem, kötekedtem, mindenkit túlkiabáltam, túlröhögtem, állandóan hangoskodtam – mégsem sikerült szellemes, jópofa fiúvá válnom. Ellenben gyakran voltam sértőn tolakodó, ellenszenves, izgága és rámenős ipse.

A lányoknál ugyanezt figyeltem meg. A csendes, félénk buksik máról holnapra frivol dámákká váltak, ledérségükkel és hányavetiségükkel igyekeztek feltűnni, elkezdtek cigarettázni és káromkodni. Szegény fejük, nem állt jól nekik. S én, a hasonló sorsú, nagyon sajnáltam őket, hiszen tudva tudtam, nem azt nyújtják, „mi lényegük”.

Ilyen szerepet azonban nyilván nem lehet állandóan vagy legalábbis tartósan játszani. Nem „testükre szabott”, s emiatt gyakran terhes, időnként abbahagyják, s olyankor sokan épp az ellenkező végletbe esnek: apátiába, komorságba, melankóliába.

Az egyik végtől a másikba esés egyébként sok árvára, szétesett családból származó gyermekekre jellemző, és ez végletes életmódhoz, szélsőséges magatartáshoz vezet. E magatartás mélyén pedig a kiszolgáltatott gyermek (s melyik árva nem kiszolgáltatott is?) féltékenysége, kiegyensúlyozatlansága lappang.

Vajon nem tévedek, amikor ilyesmit állítok? Jellemző, hogy akárhányszor a jellemem és a sorsom vita tárgya volt (hivatalos vagy félhivatalos káderezésen, gyűlésen, baráti körben, rokoni társaságban) sokan azt hozták föl érveléseim ellen, hogy az egyedül felnőtt gyermekek épp ellenkezőleg, a szigorú sors folyamán megedződnek, kemény jellemmé válik, határozott lesz a föllépése.

Van ilyen is. Én azonban az edzettséget más téren tapasztaltam az árváknál: bírták a szenvedéseket, megpróbáltatásokat, a hideget vagy a meleget, a nehéz munkát, a szellemi megerőltetést, meettek mindent, viszont a lelki sérüléseket, a szóbeli támadásokat, a gúnyolódást, csipkelődést nehezen viselték el, s a csattanós visszavágáshoz, élces replikához nem értettek. Mert minden csípés, sértés mélyebben érintette őket, s szinte megbénította agyukat. Az „ép testben ép lélek” elve az árvákra nem érvényes, sok edzett, sportolt árva fiút és lányt, csinos kis fruskát ismertem, akik azonban mimózálelkek, nebánsvirágok, pukancsok, kedélytelen emberek voltak.

Mind a sértődékenység, mind a szélsőséges magatartás oda vezet, hogy a legtöbb árva nem tud viselkedni. Ezt a tételtem sem fogadták el a legtöbb esetben. „Az árvák épp hogy szerények csöndesek jó magaviseletűek” – vallották velem szemben.

De kérdéses, hogy kinek jó az árva szerénysége, félték visszahúzódottsága?

A környezetének talán igen, de magának az árvának nem. Mert csöndessége, szerénysége oda vezet, hogy mindig árnyában marad, észrevétlen, s a hangoskodók, a nagymenők, a szószólók mindig ott is tartanak, a másodhegedűs szerepét szánnák neki. Aki viszont – ha ez a mellőzés tudatosodik benne – lázongani kezd, feszült lesz körülötte a levegő, nem nézik jószemmel „kitörési” kísérleteit, visszaütnek vagy méltatlankodnak, mert nem marad nyugton. Zendülései ugyanis mint általában a lázongások – rapszodikusak, érthetetlenek „indokolatlanok”, kellemetlenek, s ebben a légkörben alakul ki a vélemény: nem tud viselkedni. De az árvában magában is – a kudarcok, a kapott sebek nyomán – kialakul ez a beismerés. Ebből a helyzetből csak nagyon tudatos, megfontolt, kitartó erőfeszítés árán lehet kilábalni.

Ám kik és hányan képesek erre?

Maradjunk meg a viselkedésnél. Az árváknál talán a magabiztos föllépés hiányzik leginkább. „Mert nem tanította rá senki” – mondhatnók.

Ez azonban a kérdésnek csak egyik oldala. Az örökös figyelmeztetés, a sok szülői intelem, tanítás, amit egyes gyermekek úgy unnak, valóban hiányzik az árváknak. Ő sok mindent csak úgy tudhat meg, hogy másoktól ellesi, „ellopja” – ahogy a régi kisinasoknak a mesterséget kellett ellopniuk. De a magabiztosság sok tényezőből áll össze. A dicséretből például. A szülők, nagynénik, nagybácsik, testvérek, dicsérete sokat számít, nagyon növeli az önérzetet. De ki dicséri meg az árvát? Legfeljebb egy megértő tanítónéni, tanár.

Bármilyen furcsán hangzik, sokat számít az öndicséret is. A kisgyermek általában szeret dicsekedni. Melyik apróság nem mondja, hogy én már nagyfiú vagyok, én szép kislány vagyok, én erős ember leszek. S milyen jólesik, ha a környezet – szülők, rokonok, testvérek – ezt a „bíraskodást” meg is erősítik. Az árvák azonban már eleve nem mernek dicsekedni, túl bártortalanok, féltékenyek ehhez. S ha mégis megteszik; a visszhang –

elmarad. Nem kapnak megerősítést. Nincs kitől. S még inkább kételkedni kezdenek magukban. A kétely pedig sok mindenre lehet jó, csak arra nem, hogy önbizalmat, erőtudatot növelje.

Ha tovább haladunk ezen a vonalon, számoljunk a kudarcokkal, vereségekkel – mint nevelési tényezőkkel. Mit tesz az utcagyermek, ha a társa vagy több lurkó megveri? Védekezik, ahogy tud, de ha nem képes rá, futni kezd. Nyilván haza. Beszaladhat az udvarukra, becsaphatja üldözői mögött a kaput. Fellélegezhet, megmenekült, „házon belül” van. És az anya vigasztalása, az apa erős kezének simogatása megnyugtató, nem szólva arról, hogy az apa időnként ki is megy az utcára s megcibálja a verekedők fülét.

Hova meneküljön azonban a hontalan, árva, félárva? Ő lényegében véve mindig „kint van”, szélfúvásban, esőben, hóhullásban. Ritkán van szerencséje „szélárnyékba” kerülni. Az árva-lét lényegében véve kiszakítotttságot (az otthonból), kitaszítotttságot (a küzdőtétről), bizonyos fokig pedig, félreállítotttságot (mellékvágányra) is jelent.

Mindez együttvéve pedig – szomorú, de így van – nem ritkán személyiségtorzuláshoz vezet. Ismeretes a régi ének:

*Császárkörte nem vadalma,
Árvából lesz jó katona
Árvából lesz jó katona
Mert nincs neki pártfogója.*

A népi vélekedés szerintem kiegyesítésre szorul, az árva nemcsak a pártfogó híján lesz jó katona, de azért is mert rideg, érzéketlen. Hogyan? Épp az árva, aki úgy vágyik a szeretetre, az lesz rideg, érzéketlen? Igen. Mert a családban látja, tapasztalja a gyermek, hogyan gondozzák őt a szülei és a nagyszülei, majd ha nagyobbacska lesz, neki is részt kell vennie a kisebbek gyámolításában, vagy később az öregek ápolásában, s egyáltalán a többiek gondjának, bajának megoldásában; mindez az emberség, az érzékenység, jószívűség, áldozatkészség, gondoskodó szellem kialakulásának iskolája. Elengedhetetlen ahhoz, hogy az ember valóban ember, együttérző, beleérző, veleérző lény legyen. Mert az ilyesmit látni, gyakorolni, tapasztalni, érezni kell napról napra – olvasmányból vagy filmből, előadásból nem lehet „megtanulni”.

De a családon kívül élő, annak híján felnövő ember hol lássa, tapasztalja, gyakorolja az ilyesmit? Ő legfennebb kívülről szemlélheti – ha alkalma adódik rá. S elgondolkozhat, elcsodálkozhat fölötte, de „nem nő bele”. Nem válik vérévé a családias magatartás, az együttélők egymás iránti érzékenysége, türelme, megértése. Annál kevésbé, mert az emberek bizonyos hányadától az ő irányában nem tapasztalt ilyesmit. Ellenkezőleg.

Komisz példa, de ide illik: ismeretes, hogy a hajdani török birodalom elit katonáit, a janicsárokat a leigázott népek elfogott vagy „véradó” fejében elhajtott gyermekeiből nevelték ki. Ezeket a kislányokat korán kiszakították otthonaikból, népük köréből, s a hadseregben, nőktől, szülőktől, testvérektől, családtól távol nevelték föl. Most tekintsünk el attól, hogy milyen muzulmán fanatizmust oltottak beléjük, hadd jegyezzek meg annyit, hogy ennek ellenére nem lettek volna annyira kemények, kegyetlenek, érzéketlenek, ha családban, szülők, testvérek, rokonok közt éltek volna. A török hadvezetés mindezt jól tudta, ezért nevelte így a hivatásos katonáit.

Egyébként a történelemből tudjuk, nemcsak a törökök jártak el ily módon, majd minden állam, amely hivatásos katonákat nevelt, a jövőbeli fiatal harcosokat

igyekezett minél hamarabb kiszakítani a családból, és minél tovább távol tartani őket övétől.

A család nélkül felnőtt ember személyiségtorzulása végeredményben sajátosan kettős jellemhez, ellentett emberi vonások különös ötvözetéhez vezet. Olyan archoz, amelyiknek egyik fele túroszerűen sápadt, vértelen, a másik viszont lázasan lángoló. Amiből – kevéske emberismeret alapján is – könnyen következtethetünk arra, hogy az ilyen alkat lelki egyensúlya törekeny, az ellentétes vonások játéka (vagy küzdelme) gyakran vezethet boruláshoz, egyik vagy másik eluralkodásához. Az ilyen ember egyfelől edzett, rideg, kemény, szívós, rámenős, másfelől pedig bizonytalan, könnyen sebezhető, magányos, szeretetre vágyó, megértést óhajtó. Nehéz ember – mindenképpen. Önmagának is.

A szűkebb környezettől, gyermekkorban a rokonságtól, baráti körtől, iskolától, gyermekotthontól, később az élettárstól, munkahelytől, de általában az egész légkörtől, közfelfogástól függ, hogy az említett vonások milyen jellemmé rázódnak össze, s a család nélkül felnőtt ember – amilyenből egyre több van a modern társadalomban – végül is hogyan hasznosítja nem szokásos körülmények között szerzett, néha nem is mindennapi képességeit.

(Bocsáttassék meg nekem, hogy a családot így módon láttattam. De hát nekem így adatott meg látnom, csupán azt tudhattam, mit jelent a – hiánya. Ezért is szeretném, hogy nálunk minél kevesebb gyermek érezze ezt a hiányt).

2.

Ha előbb a gyermek szemszögéből közelítettem meg a családot, most a felnőtt irányából tenném. Egy-két vonatkozásban. Kezdeném azzal, hogy az egyén beilleszkedése a társadalomba, általában egész szocializálódása, civilizálódása, emberré válása meg nem szűnő folyamat és a halálig tart. Ezt a beilleszkedést szolgálja a szülő és az iskola, a munkahely vagy az olvasmányok, de leginkább a család.

Nemcsak a gyermek, hanem a felnőtt esetében is. A közfelfogás szerint a nőnek inkább szüksége van a családra, mint a férfinak. Azért, hogy ösztönös vágyának megfelelően férje legyen és gyermekei, hogy a családjának élhessen, hiszen az a nő legtermészetesebb és legmegfelelőbb környezete.

Nem részletezem tovább, minderről évezredek óta írnak, elmélkednek. Magam sem akarom kétségbevonni ennek a felfogásnak sok-sok igazát, de azt hozzátenném, hogy nemcsak a gyermeknek, és a nőnek van szüksége a családra, de nagyon-nagyon a férfinak is. Ezt annál inkább kell hangsúlyozni, mert manapság csökken a házasságra lépő férfiak száma, s úgy látszik, hogy a nagyvárosi élet adni tudja mindazt, amit eddig csak a család nyújtott. Tömegesen épülnek ugyanis garzonlakások kis konyhával és fürdőszobával, ebédelni lehet az üzemi, intézményi étkezdében, a szennyest kimossa a tisztító, a porszívóval, padlókefélgéppel aránylag könnyen lehet takarítani, társaságnak pedig ott van – kinek-kinek kedve és ízlése szerint – a baráti kör, a szesztestvérek sokasága, a munkahelyi csoport, na meg a barátnők.

A férfi tehát házasság nélkül is biztosítani tud magának mindent – a kényelmes lakástól a szerelemig. Mindent?

Épp itt a bökkenő.

Sok agglegényt ismerek, s mindegyikükkel valami baj van. Az egyik, abból kiindulva, hogy mire minősül, biztosítsa magának az anyagiakat – ami egyébként

tiszteletre méltó törekvés – úgy belegabalyodott a szerzésbe, seftelésbe, hogy az már legfőbb szenvedélye, jobban érdeklik a magnók, kazetták, evőkészletek, ruhák, cipők, ékszerek, porcelántárgyak, mint a nők. Néha-néha összebújik valakivel s elmereng afölött, hogy miért is nincs neki gyermeke, de igazán csak akkor csillan föl a szeme, ha üzletről van szó.

A másik alpinista, barlangász, idegenvezető, örökösen kirándulásokat, túrákat, nyaralásokat, külföldi és belföldi utakat szervez, s persze időnként „fölcspí” egy nőcskét is, de tartós kapcsolatot képtelen kialakítani. Ne tagadjam, ismerek olyan agglegényeket is, akik a tudományos kutatásnak, a festésnek, zenének, írásnak, politikának, építkezésnek élnek, s rendkívül értékes munkát végeznek.

A legtöbb agglegény azonban – ezt szociológiai felmérések is igazolják – előbb-utóbb a kocsmabarátok népes családjába lép be, s ivásra, a kártyára adja a fejét, céltalanul átlötyögi az életét. S még jó, ha nem züllik el, de a nemzetközi statisztikák szerint a bűnözők, a narkósok, züllött fickók, botrányhősök, terroristák, mindenféle fenegyerekek nagy hányada azokból a fiatalemberekből kerül ki, akik nem nőültek meg idejében.

Idejében? Igen, mert ideje van annak is, mint a szalmakalapnak. S aki nem rendezi a házasságát idejében, az föl sem igen mérhető, szavakban ki sem fejezhető mulasztást követ el, s ahogy telnek az évek, annál inkább „issza annak a levét”.

Ez sok mindenben megmutatkozik.

Abban például, hogy a későn nőülő férfiak házassága elég gyakran félresikerül vagy felbomlik. Nagyjából érthető, hogy miért. Még ha tekintetbe is vesszük azt a tényt, hogy az ember folyton alakul, még idősebb korában is, akkor is nyilvánvaló, hogy egy negyvenéves férfinak kiforrott a jelleme, magatartás-készsége, baráti köre, érdeklődése, életrendje. A házasság azonban nagy, döntő fordulata az életnek, sok mindent megváltoztat, új csapáson való haladást, más hozzáállást kíván.

Kérdés, hogy mennyire képes erre az élete derekán álló ember. Mennyire tud alkalmazkodni élettársához vagy a gyermekekhez? Mennyire tudja beleélni magát a hosszúra nyúlt legényélet után a férje és az apa szerepébe? Hogy az anyóshoz való viszonyról ne is beszéljünk.

Térjünk ki e kérdéskör két vonatkozására. A sokáig „legényeskedő” (a szó eredeti értelmét használom) férfiak egy részének az anyja viseli a gondját, mások a modern szolgáltatásokat veszik igénybe esetleg – úgy-ahogy – ők gondoskodnak magukról. De akárhogy is telnek a napjaik, a lényeg az, hogy nemigen törődnek másokkal, maguknak élnek. Ami nem jelenti mindjárt azt, hogy „önző kutyák”, individualisták, hiszen lehet, hogy a társadalomnak, munkahelyüknek, kisebb-nagyobb közösségüknek értékes munkájukkal nagyon is sokat adnak. Maguknak élésük főleg abban nyilvánul meg, hogy nincs olyan, hozzájuk közel álló személy, akihez érzelmileg kötődjenek, akire figyeljenek akinek a sorsa különösen érdekelje őket.

Nem tanulják meg tehát, hogy másokkal törődjenek. Ebben az értelemben az agglegények – mondhatni – felnőtt kamaszok maradnak, hiszen az érettség, a „megemberesedés” egyik ismérve éppen az, hogy ne csak magunkra figyeljünk, ne csak saját gondjaikkal törődjünk, hanem másokról is gondoskodjunk. A „megrögzött” agglegényekből azonban épp a gondviselő készség hiányzik; ez nehezíti meg később a házáséletüket. E tulajdonságok ugyanis múlhatatlanul szükségesek a családi élethez. A végül is megnősült agglegények egy része aztán továbbra is „úgy éli világát”, mintha mi sem történt volna: ha azelőtt kocsmatöltelék volt, továbbra is a szesztestvérek lesznek a

legközelebbi „hozzátartozói”, ha addig a munkára összpontosított, ezután sem tesz másként, s ha annak előtte enni, aludni, sétálni, moziba járni, magnózni egyedül szokott, hajlik arra, hogy ezután is így tegyen.

Az ilyen férfi aztán úgy véli, hogy övé a világ, mehet a kávéházba vagy a meccsre, járhat halászni, sakkozni vagy moziba, amikor éppen kedve szottyán, az asszonynak viszont otthon a helye, főzön, mosson, takarítson, gondozza a gyermekeit. Ez a típusú férj bizony jobban „húz” a baráti körhöz, a sakkpartnerekhez, kocsmához, mint a családjához. És nem ritkán úgy érzi, hogy a családja gátolja szabadságban, a nősilés csupa kötöttséget hozott a nyakára.

Nyilván nem minden megnősült agglegény vélekedik így, s nem sikerül félre valamennyi kései házasság. De a férj részéről nagy fokú rugalmasság, változni, alakulni tudás szükséges, az asszony részéről pedig türelem, engedékenység, megértés, jóság. Ezek azonban olyan erények – valljuk csak be – amelyek nem teremnek minden bokorban.

De a megrögöttségénél, a kialakult életmódhoz való ragaszkodásnál, a kényelmességénél, magánakvalóságánál is nagyobb probléma az agglegények esetében az érzelmi elsivárosodás. Az a fiú, aki huszoneves korában nem tud úgy megszeretni egy lányt – most ne firtassuk, hogy miért –, hogy el is vegye feleségül, az nagy esélyt szalaszt el, sok mindentől fosztja meg önmagát. Vagy ha mások gátolják meg a házasságát (ez sem ritka eset), akkor ők fosztják meg.

Aki arra „szakosodik”, hogy egyik nőt a másik után hódítsa meg, s aztán otthagyja, az sok sikert könyvelhet el, mint Don Juan, lehet „dicsőséges” bonviván, irigyelt amoroso, díszkan és bálgúnár, részesülhet sok-sok élvezetben, gyönyörben, mégis, mégis... előbb-utóbb félresikerül az élete. Vagy hazug, házasságszedelgő, szélhámos fickó lesz, aki füt-fát ígér a nőknek, amíg meg nem kapja őket, vagy üres fejű alakká válik, aki semmihez sem ért majd, csak a szoknyavadászathoz, s közben elszállnak fölötte az évek, anélkül, hogy megtanulna, létrehozna, tenne, dolgozna valami értékeset is.

De ne legyünk igazságtalanok; mint már említettem, sok agglegény végez komoly, hasznos munkát. Ez azonban nem óvja őket meg az érzelmi elfakulástól, a korai kihűléstől és az elridegüléstől. Az a férfi ugyanis, aki fiatalon nem szeret meg mélyen, igazán, erős érzelmi fütöttséggel egy nőt, az a tucatnyi viszonya után már nemigen lát a nőben többet, mint egyszerű közösilési partnert, szép testet, „jó bőrt”, zsákmányt, házhoz jövő élvezeti cikket.

Ez a fásulás aztán egész szemléletét meghatározza, szegényes lesz a lelki élete, s hajlik majd arra, hogy az egész női nemet félvállról kezelje, és ha már eljutott ide, kialakult egyfajta nyegleség benne, amely arra készleti, hogy az egész emberiséget se becsülje sokra. Csak testet, csak tömeget, csak „pofákat” lásson – érzelmet, lelket, szellemiséget nem. Az ilyen ember aztán a barátaiban, szüleiben – s ha netán megnősül –, a feleségében, gyermekeiben sem látja majd azt, amik. Mert képtelen bárkihez is érzelmileg, mély kötődéssel, erős vonzódással viszonyulni. Ha nem ismernék sok agglegényt, s nem figyelném őket, önismeret alapján is tudnám, hogy így van; több mint tíz esztendő (15-től 25 éves korig) magányos életem során az előbb sorolt vonások nem kevés csírája alakult ki bennem.

Az öreg lány vagy a korán megözvegyült nő mindig is a viccek, adomák, rosszízű tréfák, pletykák céltáblája volt. Mert egyedül élő nő, az örökös háborúk miatt a férfiak

kisebb száma folytán is – mióta a világ, világ – van. De az agglegény viszonylag új jelenség, főleg a városi létmód tette lehetővé. Régente az a férfi, aki nem nősült meg, vagy kelekótya volt, vagy beteg. Csupán az arisztokraták közt akadt valaha egy-egy „normális”, de léha, tivornyázó agglegény.

A tréfák szerint – s a valóság is erre vall – a magányosság a lányoknak az idegeit kezdi ki, hisztérikák vagy búskomorak lesznek, úgylehet legfőképp a rendszeres nemi élet hiánya miatt. Ezzel szemben az agglegények ilyen hiányban nem szenvednek annyira, ők nem hisztérikusak lesznek, hanem vagy falurossza típusú, javíthatatlan betyárok, huligánok, tekergők, vagy pedig besavanyodott, maguknak élő, kedélytelen, érzéketlen, magányos öreg farkasok. A kivétel mindkét nemnél eléggé ritka.

A férfiak tekintetében még fölvetődik egy kérdés: a társadalmi beilleszkedés. Szerintem a fiúk esetében a szülői házban ez nem történik meg. Míg a leányra jobban vigyáznak, inkább kordában tartják, s több mindenre is szoktatják rá a házi munkáktól a civilizált viselkedésig, addig a fiúknak nagyobb szabadságot adnak, több mindent megengednek. Ők már viszonylag kamaszként fejest ugorhatnak ebbe is, abba is, mert ugyebár nekik meg kell ismerni az élet komisz és kellemes oldalát egyaránt, verekedést, csatangolást, kocsmát, udvarlást, mindent. Nemsokára úgyis katonának mennek, s akkor jön a hadd-el-hadd. Katonaság – nem uraság, tartja a közmondás, de nem árt a fiúknak rendet, fegyelmet, önállóságot s még sok egyebet tanulnak a mundérviselés során.

De – minek is tagadnám – én a katonaviselt nagylegényben is még kissé a kamaszt látom (magam sem voltam külön), tömérdek zöldfülűségre valló vonással. A férfi igazi civilizálódását, „megszelídülését”, emberré válását, társadalmi beilleszkedését csupán a szerelem, a házasság, az önálló otthon s a gyermekek, pontosabban a gyermekek gondozása, nevelése hozza meg. Mert ekkor fejlődik ki érzelmi világa a női törekenység, a gyermeki parányiség, az övéinek, a hozzá legközelebb állóknak a kedvessége vagy esendősege, rászorultsága láttán, s főleg a segítség, gyámolítás, istápolás, ápolás gyakorlása közben.

(Jegyezzem meg, hogy manapság, amikor a fejlett államokban annyi szó esik az ember elidegenedéséről, a magányosságról, az élet ridegségéről, akkor én – mondjanak bármit is egyes szociológusok az ember és a munka viszonyáról mint az elidegenedés fő okozójáról – azt hangoztatom, hogy az emberek közti kapcsolatok megváltozása is ludas mindebben: sok az agglegény, sok a vénlány, az elvált férfi és asszony, egyre több az egyke-gyermek, nem kevés a gyermektelen házaspár, a magára hagyott öreg stb. Emiatt az embereknek nincs hol gyakorolniuk a közösségi emberséges életet. A nagycsaládok idején ugyanis, amikor több nemzedék élt egy fedél alatt, nemcsak a perpatvar volt napirenden – ahogy egyesek ma beállítják –, hanem a kölcsönös gondoskodás, segítség, vigasz, együttérzés, összetartás is. És nem tudták, mi a magány, az elhagyatottság, az unalom stb.)

Szerintem jó jel, s a fiatalok ép ösztönére vall, hogy manapság sokan járnak csoportosan, legyen szó akár moziba menésről, akár tanulásról, táncról, nyaralásról, zenehallgatásról. Ha a család – már ahol – nem alkot igazi, emberi közösséget, akkor a fiatalok maguk alkotnak kortársi közösséget. Jól teszik.

A családról szólván, szerintem ez a kis közösség az emberré válás magasiskolája, egyeteme. Olyan valami, amit nem pótol sem a barátság, sem az időleges szerelmi viszony, sem a munkatársi közösség, klub vagy másegyéb.

Először is, mert az alapja nem érdek, nem megfontolás, nem üzlet, nem számítás, hanem (a legtöbb esetben) szerelem, szeretet, mély érzelmi vonzódás, erős egymáshoz fűződés, ösztönös nagy vágyakozás. És mindaz, ami ebből következik: egymás csodálása, tisztelete, ajnározása.

Ezen az alapon lehet aztán megtanulni a kölcsönös segítséget, a bajbajutás, betegség s minden egyéb nehézség során az együttérzést, a megértést, veszekedés után a kibékülést, ellentétes nézetek és szokások esetében türelmet, egyeztetést, félrelépéseket, hibák után a megbocsátást, az elfelejtést, szétválás után a visszatérést, kísértések idején a hűséget, nagyobb és kisebb munkák, vállalkozások idején a kitartást, kölcsönös biztatást, félreértések nyomán a kimagyarázkodást, fölvilágosítást s minden egyéb olyan tudást, készséget, tapasztalatot, hajlandóságot, amire az embernek – a munkahelyen éppúgy, mint a baráti körben, a katonaságnál és az iskolában – szüksége van, de amit igazán csak a családban lehet gyakorolni, megtanulni, fiatalként és érett fővel egyaránt. Csak a családi élet ilyen csiszolása, pallérozása nyomán, bonyodalmak és örömeik során – s a gyermekek nevelése révén – válik a felnőtt maga is igazán érett emberré, gazdag lélekké, komoly jellemmé.

Sietek megjegyezni: amikor mindezt leírom, eszem ágában sincs azt állítani, hogy a család s a házasság egyetemes gyógyír, minden gondra, bajra javallandó.

Itt ismét vallomással tartozom. Az első házasságom nem sikerült, s nem kevés bánatom, szomorúságom, keserűségem származott ebből. A második házasságom viszont – már nem éppen fiatalon ugyan – kárpótolt mindenért. Tudom hát, milyen a félresikerült, s milyen a jó házasság, s hogy a rossz család nyűg, járom, kátyú (sőt pokol) is lehet.

Mégis, mégis... A házasságok többsége jó, minden probléma ellenére is. A házassággal, családdal is úgy vagyunk, mint minden társadalmi intézménnyel: nem tökéletes. De tökéletes ember, tökéletes intézmény, tökéletes szervezet nem létezik. Össze kell vetni azonban az előnyeit, a hátrányait, a gyengéit és az erényeit, a múltját, jelenét, jövőjét egyaránt.

S akkor látjuk meg igazán, hogy mit is ér. Ha tárgyilagosak vagyunk, csak arra a következtetésre jutunk, hogy a házasságot nem támadni, nem bomlasztani kell, hanem védeni. Nemcsak bírálni kell, hanem jobbitani, korszerűbbé tenni, tökéletesíteni, hiszen az emberi nem, az emberi történelem egyik legnagyobb alkotása, kiállta évmilliók próbáját, s minden jel arra vall, hogy a jövőben is szükségünk lesz rá.

Különbén is ügyeljünk, nehogy úgy járjunk a házassággal is, a házasság kritikájával is, mint a „családtervezés” jelszavaival, amelyek főleg a több gyermek ellen irányultak s a végén szomorú helyzethez vezettek. Ezt a baklövést nem szabad a család, a házasság terén is elkövetni. A család féltett értékünk, nagyobb kincsünk annál, semhogy kitegyük annál, semhogy kiegyük könnyelmű és felelőtlen emberek támadásának.

Ha régi jelmondatokkal, igékkel akarok élni, azt mondanám, a család nekünk erős várunk, menedékünk.

3.

A család központi eleme a gyerek. Anélkül két ember együttélése még nem jelent családot, csupán házasságot – ez a modern szociológia megállapítása. Csakhogy... a mai családok igen nagy hányadában éppen a gyermekek helyzete válik kérdésessé.

Kötetek sorát lehetne a problémáról írni (foglalkozik is a kérdéssel rengeteg könyv), magam is írtam nem egy kisebb cikket vagy nagyobb tanulmányt, s előre

elnézést kérek, ha egyik-másik alább következő meglátásommal már itt-ott találkozott az olvasó. A kérdés azonban a lehető legfontosabb, a húsunkba vág, nem árt hát bizonyos vonatkozásait újra fölvetni, s amennyire ez lehetséges, tisztázni is.

Év eleji olvasmányaim közé tartoznak az államok statisztikai jelentései, különösen a demográfiai adatok. Soha szomorúbb híradást.

„Az Alpokban lakó rokonszenves nép elöregedett, s apadása gyorsuló méreteket ölt” – írják a lapok az osztrákokról, de ugyanez mondható a két német államról (az NDK-ban kezdődött meg egyébként világviszonylatban először az apadás), Magyarországról (immár öt éve apad ott is a lakosság), s jó néhány más európai országról; Belgium, Svédország, Svájc sem áll jobban. Egyes államok pedig (Anglia, Hollandia) úgy „szaporodnak”, hogy egykori gyarmataikról egyre több színesbőrű emigránst fogadnak be. Nem jobbak a finnek, írek, norvégok, izlandiak helyzete sem. A franciák szaporulata – évszázados pangás után – a század negyvenes éveinek elején megugrott, s tartott több mint egy emberöltőn át. De ennek is vége. Ma már a francia nők sem igen akarnak több gyermeket, az ország termékeny, hajdan virágzó körzetei elnéptelenednek, ahogy lapjaik írják „demográfiai sivatagok” keletkeznek. Olaszország évszázadokon át szapora volt, s népfölöslege eljutott Észak- és Dél-Amerikába, Franciaországba, Afrikába, de még Ausztráliába is. Ez a folyamat is lezárult. Ma már csak a Dél szaporodik – úgy ahogy –, de Rómától északra („az olasz csizma” nagyobb részén) falvak, városnegyedek néptelenednek el, s kiterjedt földek maradnak parlagon.

Tört ülhetnek tehát a születésszabályozás prófétái (s még harciasabb prófétanői). Ahogy múlik az idő, ők mind „eredményesebb” évről-évről büszkélkedhetnek. Sok évtizedes vetésük beérett, s ilyen következetesen „dús termést” régóta nem hozott: a halál kaszájával arat. Elérték hát végső (be nem vallott) céljukat: az európai népek szaporulata vészesen csökken, s az elöregedés (meg a vele járó sok-sok gond) immár ijesztő méreteket öltött. Öreg földrészünk arca amúgy istenigazából megráncosodott, a „vén Európa” jelző sohasem volt időszerűbb, mint ma.

Spengler, a nagy német bölcselő, ha felébredne, döbbenet látná, hogy a két világháború közt írt világhírű könyvében (*A Nyugat alkonya*) foglalt borúlátó javaslata mennyire nem várt módon vált valóra; az a földrész, amelyik több világégésből ki tudott lábálni, s az elmúlt évszázadok során nagyszerű gazdasági, politikai, művelődési haladást tudott felmutatni, most, a béke hosszú évtizedei során katasztrofális népesedési helyzetbe jutott. Jellemző erre, hogy napjainkban a törvényes abortuszok során esztendőnként több életet oltanak ki, mint a II. világháború legvéresebb éveiben. Még a kisebb államokban is az évi „abortusz-mérleg” (szép kifejezés, ugyebár?) meghaladja a sztálingrádi, kurszki, budapesti, berlini csata vérveszteségét.

Ez aztán az igazi alkony.

A nemzeti öngyilkosságok nemzetközi méretű, hekatombás napszállata.

Mindezeknek ellenére a születésszabályozás bajnokai nem ülnek tort. „Dilemmában vannak”. Nem tudják ugyanis eldönteni, hogy győzelmi vagy halotti tort üljenek. Szó ami szó, egész fogas kérdés.

De ne legyek rosszmájú. A családtervezők, születésszabályozók nem ezt akarták – vethetik sokan a szememre. Ők „csak” arra törekedtek, hogy a gyermekek ne „megfontolatlanul”, ne alkalmatlan időben jöjjenek a világra, hanem kellő előkészítés után, megfelelő körülmények között. Hogy biztosítani lehessen helyes neveltetésüket.

Ám legyen. De nem tudok hinni nekik. Már csak azért sem, mert amióta a világ világ, ahány vajákos boszorkát „angyalcsinálással” foglalkozó bábaasszonyt vagy tiltott abortuszt végző orvost valaha is bíróság elé állították, mind azt bizonygatták, hogy ők csak jót akartak, segíteni. Arról viszont hallgattak, hogy mit zsebeltek be a „segítségért”.

Nem hiszek nekik azért sem, mert akárhányszor csak családtervezésről olvastam, valamennyi szerző mind, mind, mind lefelé licitált, csupán azt bizonygatta, nem kell a sok gyermek, de egy sem érvelt amellett, hogy a népes család a szép, az igazi, az egészséges. Fejtegetéseik ékes példái annak, hogyan lehet a szépen hangzó szót – családtervezés –, egy logikusnak és indokoltnak tetsző fogalmat kiforgatni és életellenes célokra fölhasználni.

Sietek megjegyezni: bizonyos vonatkozásban nagyon is híve vagyok a születés-szabályozásnak. Kínában is Indiában, Bangladesben vagy Nigériában s valahány túlnépesedett, szegény országban föltétlenül szükség van rá. Hiszen a demográfiai robbanás napról napra szüli a nyomort, és minden népjóléti intézkedést fölborít.

De kérem! Európában még a háború vagy a szárazság legnehezebb éveiben sem volt indiai jellegű éhínség! És hol vannak ma már a tucatnyi gyermeket nevelő nagycsaládok? És melyik az a házaspár, amelyik azért ment tönkre, mert a gyermeke a „tervezett” időpontnál hamarabb jött a világra? Vagy mert – uram bocsá! – az óhajtott kettő helyett három vagy négy született?

Ezzel szemben viszont letagadhatatlan tény, hogy Európa – noha a legsűrűbben lakott földrész – országainak a fele élelmiszert exportál, s a Közös Piac évek óta húzódo legnagyobb gondja, mihez kezdjen az egyre halmozódó, eladhatatlan élelmiszerkészletekkel. Holott a földművelés kínálta lehetőségeket még távolról sem aknázták ki. Jellemző például, hogy a nagy kiterjedésű Svédország földjének alig tíz százalékát műveli meg, mégis – előállít minden szükségeset, ami azon az éghajlaton megerem. De nagy megműveletlen térségek húzódnak Anglia északi részein. Franciaország nyugati felén, Norvégiában vagy Írországban. Sokatmondó a finn mezőgazdaság helyzete is. A két világháború között a finn állam megjutalmazta azt a gazdát, aki mocsarat csapolt le, erdőt irtott, gyepet tört fel, hogy gyarapítsa a szántóföldet. Ma fordított a jutalmazás: az részesül benne, aki visszaadja szántóját a legelőnek vagy erdőnek. Mert a megművelt föld is éppen eleget terem. Vagy tegyem szóvá – a fejlődés lehetőségeinek illusztrálására –, hogy a gabonatermesztésben élenjáró államok (Anglia, Hollandia, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság stb.) ma már hektáronként 65–70 mázsás búzatermést takarítanak be!

Vajon nem tudnak minderről a születésszabályozás megszállottai? Lehetetlen, hiszen a világsajtó tele van az erre vonatkozó hírekkel. Akkor hát mit akarnak, kitől félnek, miért indítják meg-megújuló támadásaikat a gyermekáldás ellen? És milyen alapon küzdenek a gyermek ellen, miféle anyagi indoklás talajáról? És miféle nyomor fenyegető árnyékában? Vagy egyéb nehézségtől félve?

Ezekre a kérdésekre ép ésszel nem lehet felelni. És európai szemszögből nézve sem. A gyermekellenes erők nem is próbálkoznak ilyesmivel. Ők globális érvekkel állnak elő: az egész emberiség, az egész Föld viszonylatában beszélnek túlnépesedésről, éhezésről, a természeti erőforrások kimerüléséről, a természeti környezet elpusztításáról. Sok igazság van abban, amit mondanak. Csak épp a leglényegesebből feledkeznek meg. Arról ugyanis, hogy az emberiségnek kb. egyharmada, a fejlettebb része nem túlszaporodik, hanem ellenkezőleg, stagnál vagy csökken. De a születésszabályozók

ezekon a tájakon a lehangosabbak, itt érték el a legnagyobb „sikereket”, míg ott, ahol tényleg szükség volna korlátozásra, ott – az egyházi tiltások, a hagyományok, törvények, szokások miatt – szóhoz se juthatnak.

Mi az értelme hát a gyermekellenes kirohanásoknak ott, ahol amúgy is kevés a gyermek? S ahol az aggok nagy száma s a társadalom vészes elöregedése a legnagyobb társadalmi gond? Hogyan, milyen erkölcsi vagy anyagi alapon lehet a Sahel övezeti vagy abesszin éhínségre hivatkozva német földön, vagy Belgiumban, Magyarországon „gyermektervezési” propagandát kifejteni, s a túlszaporulatból következő sötét jövő reményét festeni a falra?

Velük szemben a mi példánkra, a számokra, a szigorú tényekre hivatkozom ismét. A háború után három évvel tartott népszámlálás idején 15 millió fő volt hazánk lakossága. Azóta majdnem egyharmaddal, több mint hétmillióval nőtt, s meghaladja a huszonkét milliót. De közben a mezőgazdasági össztermés értéke csaknem hétszer akkora, mint 1945-ben. S tavalyelőtt meg a tavaly elértük azt, amire nem volt példa az ország történetében: 22, illetve 23 milliós (az idén 28 milliós) gabonatermést takarítottunk be, tehát több mint egy tonna jut minden lakosra. Az élelmiszertermelés növekedése tehát jóval gyorsabb a szaporulatnál.

„Köpnék a valóságra” – ezt a nem éppen szalonképes kifejezést kell használnom, ha a születéskorlátozás bajnokaira gondolok. Nem ismerik a tényeket, onnan is ered életidegen beállítottságuk. Másrészt pedig ósdiságukból, elavultságukból, elmaradottságukból.

A születésszabályozásnak ugyanis megvan a maga szomorú története. Nálunk is már kétszáz éves múltra tekint vissza. Az erdélyi szászok, a bánági szerbek már a XVIII. század végén – okiratok tanúsága szerint – korlátozták a gyermekek számát, hogy ne oszljon meg a vagyon. Ugyanezt tették egyes kicsiny területű, szűkre szabott életterű olasz, dalmát vagy német városállamok is.

Mindez azonban még elszigetelt jelenség volt. A nagyobb arányú születéskorlátozás csak később (bár a demográfia történet az ókorig visszamenőleg mutat ki ilyesmit) került előtérbe; az első ipari forradalom során (a XVIII. század végétől a XIX. század végéig), az ipar és a mezőgazdaság gépesítése nyomán sok munkáskéz vált fölöslegessé, tömeges lett a munkanélküliség a városokban, falun pedig megnőtt a földnélküli nincstelenek serege. Ekkor, a *fölöslegesség* tapasztalása, a *nincstelenség* és a *nyomor* terjedése láttán kezdték korlátozni nagyobb néprétegek tagjai, egész tájegységek lakói a születések számát.

Ez azonban rég volt. Ma pedig már egészen más a helyzet. Különösen az európai szocialista országok nagyobb részben. A születéskorlátozók azonban mindezt nem akarják tudomásul venni. Csak a régi jelszavakat hangoztatják.

Tegyük hozzá a történetiséghez a közismert múltbeli tényeket: Európa – és a világ nagyobb része – az ipari forradalom óta átvészelt két nagy világháborút, rengeteg helyi háborút, fölkelést, forradalmat, ellenforradalmat, leigázást, megszállást, deportálást, pogromot, népiirtást. Csak a II. világháborúban ötvenmillió ember lelte halálát, s a szovjet népek, a németek, a zsidók száma negyedével, harmadával csökkent, bizonyos kis népek pedig, amelyek 150–200 évvel ezelőtt még léteztek (lívek, dalmátok, istrorománok, osztjácok) napjainkra eltűnt vagy csak néhány ezren maradtak.

Nos, kérdem újra: a születésszabályozás kékharisnyái, fehérköpenyes kaszásai minderről nem tudnak? Vagy tudnak, de nem veszik számba? Esetleg nem látják az

összefüggéseket bizonyos társadalmi jelenségek és az egykézés között? Vagy a történelem és a népszaporulat között? Esetleg nem tudnak különbséget tenni a távoli éhségövezetek szaporulata és a művelt népek lassú sorvadása között?

Akár így van, akár úgy, a születéskorlátozás harsonázói mindezek ellenére lankadatlanul hangoztatják tételeiket. Éppen ez a „mindezek ellenére” – magatartás, ez a megátalkodottság jelzi mélységes felelőtlenségüket, embertelenségüket, s nem ritkán meggondolatlanságukat és tájékozatlanságukat. Talajtalanságukat és apokaliptikus életidegenségüket.

Jellemző erre Ferge Zsuzsa szociológusnő pár évvel ezelőtt elhangzott nyilatkozata. A népesedésvita során lenézően kijelentette, hogy az egyoldalúan csak a mennyiséget érinti, de – szerinte – különben sem lényeges a szaporulat, hiszen magas fokú társadalmi hatékonyság, termelékenység esetén nem fontos a fiatalság s a munkaerő száma, aránya.

A nyilatkozatból áradó fölényességnél csak a megfontolatlanság nagyobb. Térjünk ki ezúttal csak a második kérdésre. Nyugat-Európában a munkatermelékenység, általában a hatékonyság Angliától az NSZK-ig és Norvégiától Svájcig egyaránt magas. Nagy fokú az automatizálás, a gépesítettség. Ennek ellenére ott fiatal néger, arab, jugoszláv, török, hindu, görög, pakisztáni vendégmunkások millióira van szükség. Ha azok – tegyük föl – máról holnapra hazatérnének, fél Európa köztisztasága és építkezése, bányaipara és kohászata, közlekedése és egészségügye összeomlana.

Mert – termelékenység ide, hatékonyság oda – a legtökéletesebb gép sem tudja minden téren helyettesíteni a kórházi ápolónőt, a vasöntőt, bányászt, sofőrt. Így hát a Nyugaton dolgozó vendégmunkások sem tesznek mást – ezt már jeleztem –, mint hogy a meg nem született angol, német, svéd, osztrák, holland fiatalok helyébe állnak dolgozni, s kiszolgálják az előregedett társadalmak tagjait.

A tények így cáfolnak rá Ferge Zsuzsa érvelésére. Ilyen esetben szokták mondani: hallgattál volna, bölcs maradtál volna.

Errare humanum est. Tévedni emberi dolog – vélhetnők. De a latin közmondásnak folytatása is van: Sed perseverare, diabolicum. De kitartani (a tévedés mellett) ördögi dolog.

Ezt teszik a szaporulat ellenségei. Noha a nagy családokat, a több gyermekes anyákat gúnyoló írások időnként és országonként – a katasztrofális európai helyzet láttán – gyérülnek, de rejtett formában, kerülő utakon annál erősebben támadnak. Néhány közép-európai országban például úgy 6–8 évvel ezelőtt a születések száma, alig néhány esztendő tartamára, növekedett. Nosza nyomban félreverték a harangokat a gyermekellenes erők, és baby-boomról, a bölcsődék, óvodák, iskolák túlszűfoaltságáról, a korszerű tanítás lehetetlenségéről, az egészségvédelem tehetetlenségéről károgtak. Ahelyett, hogy örvendtek volna, hogy van végre gyermek, lesz fiatalság, biztosítatik (nagyon szerényen) a nemzedéki utánpótlás, hogy a régóta szorgalmazott családpártoló intézkedések meghozták a várt eredményt. És demográfiai „robbanásról”, születési árhullámról kiabáltak (mintha valóságos árvíz lett volna), holott ez a „hullám” még az egészséges és nagyon is kívánatos szaporulatot is alig érte el. És lefutott – nagyon hamar. S ma már ismét üresek a bölcsődék, óvodák, beállt a demográfiai apály, aszály.

Erről azonban a születésellenes propagandisták már hallgatnak. Ez is sokat mond erkölcsi hozzáállásukról.

Más esetben a lakáshiányról írnak úgy, hogy nem nehéz megérteni, a sok gyermek, a nagy szaporulat mindennek az oka. S teszik ezt olyan országokban, ahol a szaporulat az európai átlagnak is mélyen alatta van, ahol – mint már írtam – évek óta csökken a lakosság száma. Olvastam azonban nem egy olyan szociológiai fölmérést is, amely azt igyekezett bizonyítani, hogy a bűnöző fiatalok többsége sokgyermekes családokból kerül ki. Némely lélekbúvárok pedig azt fejtegetik, hogy az egykegyermekes okosabbak lesznek, mint a népes családok csemetéi, mert sokat vannak egyedül, s marad idejük töprengeni. Nem ritka az a kékharisnya sem, akik a nők érvényesülése útján a legfőbb akadályt a gyermekben látja, s úgy tünteti föl, hogy a népes család csupa nyűg, teher, csak fékezőn, gátlón hat a szülőkre, de főleg a nőkre. Arról viszont hallgatnak, hogy a gyermek s általában a szép család mennyi örömet, elégtételt nyújt.

Ez is jellemző embertelenségükre, életellenességükre.

Száz szónak is egy a vége, a születésellenes, gyermekellenes, családellenes hírverők most, a szaporulat európai mélypontja idején, a katasztrofális következmények láttán sem térnek észre, s nincs köztük egy sem, amelyik fölismerné (legalább most!) előző tevékenységének súlyos ártalmasságát, s bevallaná, hogy tévedett.

Erkölcsei hozzáállásukra, felelőtlenségükre ez is jellemző.

Mit is akarnak azonban a családtervezők, születésszabályozók?

Az észokok, az előrelátás, a megfontolás, tervezés, az anyagi biztosítás, megalapozás elsőbbségét hirdetik. Szemben – miként ők állítják – az ösztönös nemzéssel, a megfontolatlan szüléssel, a túlzott, úgymond, felelőtlen szaporasággal szemben.

Előrelátás, megfontolás, tervezés... Mindez szépen hangzik, s – mi tagadás – sok igazság is van benne. Kérdés azonban, hogy reális és emberi követelmény-e mindez! A szerelembe, két ember vonzalmába, ösztönös mély érzelmiségébe, általában a nemi életbe, a gyermekvállalásba betáplálni a hideg észokon alapuló számítást, az anyagi érdeket, az időpontokkal, iránymutatókkal dolgozó tervezést? Én kétlem, hogy mindez keresztülvihető és elfogadható. Ahol pedig „sikerült”, ott minden a visszájára fordult. Az anyagi megfontolás, az előkészítő tervezés, alapozás oda vezetett, hogy előbb kell a kocsi és a víkendház, a motorcsónak és a bunda, a perzsaszőnyeg és a stílbútor, s csak azután a gyermek. Ez a gondolkodásmód és magatartás aztán mindenben az anyagiak elsőbbségét, az áruk imádatát, a vásárlás szenvedélyét, a fogyasztás élvezetét, a javak habzsolását, általában a fogyasztói társadalom mentalitásának érvényesülését eredményezte, s elhanyagolta az érzelmeket, a szellemi és lelki javak becsületét, a gyermekek szeretetét, s az egész életet rideggé, számítóvá, önzővé, embertelenné tette. A sokat hangoztatott elidegenedés oka – szerintem – épp a nagycsaládok és a gyermekek hiánya vagy még inkább az anyagiak féltis jellegű tisztelete és primátusa az érzelmekkel szemben, ami – többek között – gyermekellenességben nyilvánul meg.

Tegyük azonban hozzá, hogy kockázatos is ez az anyagiasság.

Mert gyakran megtörténik, hogy a többszöri terhességmegszakítás, a tablettázás – statisztikák igazolják – meddőséghez vezet. Így aztán mire a házaspárnak van kocsija és nyaralója, szőnyege és bútora, s jöhetne a gyermek, az istennek magának sem jön. Nem és nem. S a jól berendezett házban minden van – csak boldogság nincs. És emberi kiteljesedés sem. Amit különösen az asszony visel el nehezen. Egyik írónő – közeli munkatársam – akinek hosszú időn át nem lett gyermeke, miután végre megszülte a fiát,

tette a szellemes megjegyzést: „Eddig csak a férfiakkal éreztem magam egyenrangúnak – most már a nőkkal is.”

Így van bizony. Mert a gyermektelen asszony (ha „természetes ösztönei” épek), lelke mélyén mindig is hiányt, csillapíthatatlan fájdalmat, kisebbségérzetet érez és szomorúságot. Úgy véli, üres az élete. Vagy éppen céltalan. De fájdalmat, hiányt érez nagyon sok esetben még az egygyermekes is. Ha jól szétnézünk, hát azt látjuk, hogy a családtervezés, születéskorlátozás – nálunk és korunkban – a legtöbb esetben nemzeteknek, családoknak, egyéneknek jóval nagyobb fájdalmat, bajt okozott, mint a három-négy gyermek.

Ezzel szemben a nagycsaládos emberek általában önérzetesek, tartásosak. Edzettek. Sokkal jobban viselik el a több gyermek fölnevelésével járó nem kevés gondot, mint az egykések. És büszkeséggel tölti el őket (jogosan!) az a tény, hogy sok gyermeket neveltek föl.

Figyelgetem a gyermekeiket is. Ha egyazon családból való két-három fiú vagy lány együtt jár, hangadók lesznek, tekintélyük van a kortársi bandában, s nemcsak a számuk, (esetleg erőfölényük) miatt, hanem tapasztaltságuk, összetartásuk, életrevalóságuk, jó fellépésük, ritkamadár-voltuk miatt is. Ezzel szemben az egykék – öreg tapasztalat – sok esetben nem lelik helyüket a társaságban, magányosak, félénkek, zárkóztak, nagyon érzékenyek. Mert – épp otthoni egyedülségük miatt – nem szokták meg a társas életet. Nem ritkán halottam a fiataloktól – ez utóbbiakra vonatkozóan – ilyen megjegyzéseket: „Az egy önző kutya, egyke-gyermek”. S a másik végletű vélekedést: „Látszik rajta, hogy egyke, olyan félszeg, olyan ügyefogyott”. A nagy család gyermekeiről viszont irigykedve vagy tisztelettel mondták: „Milyen erős klánt alkotnak!”

Ki kell mondani az egyre nyilvánvalóbb igazságot: a mai családtervezés, születéskorlátozás pontosan olyan életidegen, amilyen volt a hajdani házasságboronálás. Vagyis az a praktika, amikor a szülők a vagyoni helyzet, a kasztszelleme, a vallási és „magasabb” szempontok szerint tervezték meg már a zsenge gyermekek házasságát, s az ösztönös vonzódás, a természetes szerelem, az érzelmi vágy lábbaltiprása útján, erőnek erejével kényszerítették egymáshoz akkor is a fiatalokat, amikor mindegyik mást-mást szeretett.

E régi „tervezés” s a mai gyermektervezés kísértetiesen hasonlít hát egymáshoz. Mindkettő az ésszerűség (értsd anyagiasság), az érdek és számítás komisz hatalmát hirdeti az érzelmekkel szemben. S mint ilyen egyaránt embertelen mindkettő. Hogy nem veszik ezt észre a „családtervezés” mai szólokai? Pedig hát nem egy közülük ószövetségi átkokat szór a régi házasságboronáló ügyködésére.

Erre mondják, hogy észreveszik más szemében a szálkát, de a magukéban a gerendát sem.

(Ha már az ösztönösségnél és gyermektervezésnél tartunk, hadd emlékeztessenek a mi hazai tapasztalatunkra. Ismeretes, hogy az abortusztilalom, tehát 1966 után született gyermekek „be nem ütemezett”, „meg nem tervezett” módon, „jelentkeztek”. Sok anya megijedt, mérgelődött a fogantatásuk miatt, s nem egy mindent meg is tett, hogy a gyermek ne szülessen meg. Miután azonban megszülettek őket, nagyon is megszerették, örvendenek nekik, s általános a vélemény, hogy kár lett volna, ha ezek a gyermekek nem jönnek a világra.)

Európai viszonylatban tehát a családtervezők, a gyermekellenes erők győztek. Pyrrhusi győzelem az övék, jól tudják. De nem ismerik be. Lelkük rajta.

Győzelmük láttán azonban az én fejemben tótágast áll sok minden, s vereségem (minthogy én régóta küzdök ellenük) önvizsgálatra kötelez. Fogalmaim, tételeim, elgondolásaim megméretésére.

Sokan az egyén döntésjoga, személyi szabadsága érdekében az abortusz engedélyezése, az antibébi-tabletták szedése mellett érvelnek. Bevallom, ezen a téren vagyok a legnagyobb zavarban. Sok tekintetben régebbi önmagamnak kell ellentmondanom – a demográfia mai fejleményeinek láttán. Előrebocsátom, egész életemben sokat szenvedtem az önkényes intézkedésektől, az erőszaktól az adminisztratív intézkedésekig, nagy hatalmú intézmények vagy egyének komiszul gázoltak bele többször is az életembe, fogolytáborból az elbocsátásig mindenben volt részem. De egyéni sorsom alakulásától függetlenül is, szociológiai, lélektani, pedagógiai ismereteim alapján, politikai vagy szomorú történelmi tapasztalataim nyomán elvből ellene vagyok az egyén vagy közösség jogait csorbító drasztikus rendelkezéseknek. Mégis, mai fejemmel úgy látom, hogy a népesedéspolitikában, az elfajulás, elaggás és degenerálódás (ne féljünk kimondani ez utóbbi szót, mert a jelenség fennáll) a testi-lelki torzulás, a biológiai leromlás bizonyos fokán óhatatlanul szükség van tiltó intézkedésekre is.

Szükség bizony. Ezt igazolják a szomorú tapasztalatok. A magyar, svéd, osztrák, belga, az NDK-kormány például messzemenően nagylelkű intézkedésekkel segíti, a többgyermekes családokat, az eredmény mégis a csekélynél is elenyészőbb. Mert az antibébi-tabletta szabad forgalma, az abortuszvégző orvosok fehérköpenyes, késes hada, némely felelőtlen statisztikusok, szakírók, újságírók, tévések, rádiósok, sőt a kabaré-komikusok bohóc serege a következetesen gyermekellenes hangulat szításával éppen úgy, mint művi beavatkozással, áthúzza a nagy ráfordításokat igénylő szociális intézkedéseket, s a helyzet csak romlik, romlik föltartóztathatatlanul.

Na már most, vajon ilyen esetben nem indokolt-e bizonyos megszorítás, korlátozás? Vajon ebben a helyzetben az állam tiltó intézkedése nem sokkal inkább védekezés, óvintézkedés, mint támadás? S nem a társadalom érdekében történik-e? Vajon nem a jövőt, az életet, a nemzet fennmaradását és egészségét biztosítja – a fizikai és morális leromlással, a kihalással szemben? És nem az előrelátás jegyében a holnapi még nagyobb bajok, a katasztrófális kifejlet elhárítását szolgálja-e? Az egészséges szervezet megóvását a járványoktól, a ragálytól?

Látnunk kell ugyanis, hogy az egyke, vagy egyse – népbetegség. Bármennyire is kerülgetik némelyek a forró kását, be kell ezt vallani. Nem állja meg ugyanis a helyét az az állítás, miszerint a szaporátlanság a fejlődés, a civilizáció „természetes” velejárója. Amerika, Japán, Kanada, Lengyelország, Jugoszlávia, Izrael, Spanyolország vagy Dél-Afrika bizony fejlett, civilizált, mégis szapora. A franciák is, az olaszok is mai fejlettségük magas szintjén voltak évtizedeken át szaporák, akárcsak más nyugati népek a háború utáni ötvenes-hatvanas években. Sok, egykor elmaradt országban, így az egész arab világban és több olajexportáló államban épp a gyors meggazdagodás, a hirtelen bekövetkezett fejlődés, a nemzeti jövedelem meredek emelkedése váltott ki demográfiai robbanást.

A fejlettség és szaporátlanság tehát nem függ össze föltétlenül. Nem tagadom, sok esetben az anyagi gyarapodás születéskorlátozást von maga után, de tény, ez olyan bonyolult jelenség, amelyet távolról sem lehet csupán egyetlen tényezővel magyarázni.

Amikor azt állítom, hogy az egyke népbetegség, akkor nem a váltólázhoz vagy a tüdőbajhoz hasonlítom; leginkább az alkoholizmussal rokonítható. De – tudott dolog, hogy a legszabadabb elvű országokban is szigorú intézkedésekkel védekeznek a túlzott és káros szeszfogyasztás ellen: Svájcban a vendéglők a koraesti órákban bezárnak, a skandináv államokban pedig jegyre mérik az italt. Nos ha a legliberálisabb államokban sem vallják azt, hogy mindenkinek jogában áll magának eldöntenie, mit iszik és mennyit, akkor miért bíznók teljesen az egyénre, hogy hány gyermeket akar? Ha az alkoholizmusnak, mint népbetegségnek gátat emelhet – védekezésül – az állam, akkor a nemzeti öngyilkossághoz vezető „gyermektelenség” betegségnek miért nem szabad tiltó intézkedésekkel is elejét venni? Mivel „jobb” az egyik baj, mint a másik? Miért kell elnézőbbnek lennünk az egyikkel szemben, mint a másikkal? Sietve megjegyzem azonban, hogy tiltó intézkedéseknek csak akkor van helyük, ha messzemenő anyagi és erkölcsi támogatással, születéspártoló népesedéspolitikával társulnak. Ha tehát az állam megteszi a kötelességét, joggal várja el az egyedektől is, hogy ugyanúgy járjanak el. Ki kell mondani kerekperec: egy nép jövőjét nem lehet felelőtlen emberek kényére-kedvére bízni. Sem az orvosi diplomával rendelkező, de a pénzért mindenre kapható hentesekre. Egyébként ismeretes, hogy ezt vallja a világ sok fejlett, civilizált állama – Kanadától, Izraelig, Itáliáig (politikai, vallási, egészségügyi vagy más megfontolások alapján), s e szerint korlátozza a művi terhesség-megszakítást.

Ahol viszont nem korlátozzák, ott – mondtuk már – a családvédelmi intézkedések sok esetben hatástalanok maradnak. Mert képtelenek a sok évtizedes múltú és ma is végzett gyermekellenes propaganda befolyását közömbösíteni. Úgy tetszik (ez azonban csak látszat), ilyen esetben a jobb kéz nem tudja, mit művel a bal. De naivak lennének, ha ezt el is hinnék. Ahol ilyen ferde a helyzet, ott ellentétes erők küzdenek, s az eredményekből nem nehéz kikövetkeztetni, hogy a születésellenes irányzatok győzedelmeskednek. A halál erői. Azoknak adnak elsőbbséget s előnyöket a küzdelemben. Némi utánajárással pedig az is kideríthető, hogy miért, s hogy „hol van a kutya elásva”...

Régi történelmi tapasztalat ugyanis, hogy az öreg, fáradt népet könnyebb kormányozni (ha úgy tetszik kordában tartani), mint egy ifjú erőtől duzzadót. A fiatalok ugyebár nyugtalanabbak, követelőzőbbek, fogékonyabbak minden új iránt, inkább igénylik a változást, haladást. Ezzel szemben az öregek már kevéssel is beérik. Amellett pedig olcsóbb dolog kórházi, aggmenházi ágyat (vagy sírhelyet) biztosítani, mint új munkahelyet, új lakást, óvodát, iskolát; hogy aztán a születések huzamos csökkenése nyomán nem lesz majd, aki a meglévő munkahelyre álljon? S egyáltalán... aki dolgozzon?... Ugyan! Majd jönnek a gépek, automaták, robotok – ahogy Ferge Zsuzsa véli. És a vendégmunkások persze, és... az özönvíz.

Szinte hallom az ellenvetéseket, látom a fanyalgást: ez azért nem így van. Ilyen módon mégsem szabad fogalmazni. Jó, jó, de a demográfia történet fura tudomány, a világtörténelem nagy fordulatait olyan oldalról világítja meg, amelyről eddig vajmi keveset tudtunk. És itt az ideje, hogy bizonyos jelenségeket megvilágítsunk, feltárjunk. Kideríti például, hogy a nagy forradalmat megelőzően a francia nap évtizedeken át gyorsan szaporodott, s ez is fokozta a feszültséget. A minden oroszok cárijának vesztét 1917-ben az is elősegítette, hogy annak előtte a forradalom népe emberöltőkön át a legszaporább volt Európában. Viszont azt is megtudhatjuk a népesség alakulás múltjának kutatóitól, hogy a római birodalom bukását nagyfokú elnéptelenedés is okozta. A római

katonák nem voltak gyávábbak, mint a hunok, vandálok, frankok vagy longobárdok, de sokkal kevesebben álltak csatasorba; s Aetius sem volt rosszabb hadvezér, mint Attila csupán, csupán a serege volt sokkal kisebb.

És ez így van manapság is; az éhség övezetei a túlszaporulat övezetei is, szerte a világon. De más kérdés a *túlszaporulat*, s más a kiegyensúlyozott, normális, *szükséges, egészséges* népességnövekedés. A kormányok, pártok, uralkodó osztályok, klikkek egy része azonban inkább minden szaporulatról, a minimális növekedésről is lemond, csak hogy hatalmon maradjon, s hogy kevesebb gondja legyen a túl sok „zabolátlan” fiatallal. S ezt a gondolkodásmódot – hosszas „megdolgozás” nyomán – Európa jelentős néptömegei is átvették, magukévá tették. Szomorú dolog, de tény, hogy az öreg földrész ezen a téren utat tévesztett. Hiszen a kis és nagy államok, sűrűn lakott és ritka népességű országok, úgy szaporodnak, hogy abból sem nyomor, sem „robbanás” nem következik, hanem sokkal inkább prosperitás, akkor látnunk kell, hogy van ilyen választás, ilyen alternatíva és megoldás is, nem csupán az önpusztítás.

Jellemző egyébként is, hogy jó néhány ország vezetősége az abortusz ügyében fennen hangoztatja az egyén szabadságjogát, döntési felelősségét, megengedi az antibébi-tabletta használatát éppúgy, mint az ellentétek összecsapását, a vitát ezen a téren, más kérdésekben viszont nagyon is szorgalmasan állítja föl a tilalomfákat. Vajon ez mire vall?

Az abortusz-pártiak egyik érve, hogy az adminisztratív intézkedések „úgysem vezetnek tartós eredményre”. Önmagukban persze hogy nem. De szociális intézkedésekkel együtt – igen. Példa rá a mi országunk népesedéspolitikája. Amikor megszigorították az abortuszt, sokan jósolták, hogy ez csupán „átmeneti eredményeket” szülhet. Azóta eltel 20 esztendő. A kezdeti gyors emelkedés után valóban csökkenés mutatkozott, de annak üteme lassul, s hazánk ma is szaporulat dolgában az európai mezőny jobb közepeseinek sorába tartozik. Közben két évtized alatt népünk impozáns módon megfiatalodott, élettanilag fölerősödött és a demográfiai törvények szerint várható, hogy néhány éven belül, amikor a hatvanas esztendők végén és a hetvenesek elején született népesebb korosztályok tagjai házasságra lépnek, ismét felszökik a születési grafikon vonala. E két évtized szaporulata és népünk megifjodása annál jelentősebb és értékeesebb, minthogy nehéz időszakban, világgazdasági válság, energiagondok, két katasztrofális árvíz és egy földrengés közepette jött létre. A gyermekellenesség károgoi, a családtervezés, születéskorlátozás viadorai elgondolkozhatnak e példa tanulságai fölött. Pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs – a jövőről szólva – a XIII. kongresszuson bejelentette:

„Tovább tökéletesítjük az egészségügyi ellátást, különleges hangsúlyt fektetünk a betegségmegelőzésre és a nép egészségének megóvására, a népszaporulat – mint szocialista nemzetünk fejlődésének és ifjúsága megtartásnak objektív követelménye – növelésére.”

Meglepő következtetésre jut újabban a demográfia és a gazdaságtan, a népesedés és a fejlődés, a szaporulat és a politika összekapcsolása. Ismeretes például, hogy a reneszánsztól errefelé vagy inkább az újkor kezdetétől fogva, tehát jól félévezred óta (egyések szerint már a római birodalom kialakulásától kezdve) Európa vezető szerepet tölt be a világban; a legnagyobb gazdasági és tudományos alkotások, szellemi vívmányok, technikai újítások, művészi teljesítmények itt jöttek létre, s itt nyertek tömegbázist, alkalmazást a könyvnyomtatástól kezdve az általános népoktatáson át a gépkocsi és repülőgép fölhalálásáig.

Az utóbbi évtizedekben azonban Európa sokat veszített jelentőségéből, nemcsak politikai, hadászati értelemben. Mind a tudományos kutatásban, mind a legújabb technika gyors, gyakorlati átültetésében jócskán lemaradt például Amerika és Japán mögött. Ez vonatkozik a mikroelektronikára éppúgy, mint a biotechnológiára.

Mi ennek az oka?

A két világháború pusztítása, a földrész sok kis – s nem ritkán ellentétes érdekű – államokra való szétdaraboltsága és egyéb okok mellé a demográfusok odaállítják saját érveiket is: Európa elöregedését, kifáradását, erővesztését is. Méghozzá nagyon is elgondolkoztató vetületben. Azt fejtegetik ugyanis, hogy manapság, a „gyorsuló időben” a technika szédületes fejlődése idején, amikor a számítógépek, rakéták különféle fegyverek, technikák, gépkocsik, mikroprocesszorok s egyéb eszközök új meg új „nemzedékei” sűrűn váltják egymást, akkor e folyamat felfogására, alkalmazására, a hozzájuk idomuló életvitelre és lépéstartásra már csak a legképzettebb és a legrugalmasabb ifjúság képes.

Eszerint hát úgy fest a helyzet, hogy minél fiatalabb egy nép, annál több a soraiban az új technika elsajátítására, a korszerűbb munkára, ritmusra, újszerű életvitelre fogékony ifjú, s minél elaggottabb egy nemzet, annál kevesebb a tudomány, a technika, a művészet új áramlatainak, vívmányainak, csúcsteljesítményeinek a befogadására alkalmas tagja, akik a haladás motorjai lehetnek.

Tehát egy földrész, nagyobb tájegység vagy nép elöregedése maga után vonja a konzervativizmust, a befelé fordulást, az újdonságtól való elzárkózást, a megtorpanást is.

E vonalon haladva, a demográfusok és közgazdászok, szociológusok, filozófusok, együttműködése érdekes következtetésekhez vezetett. Kimutatták például, hogy Japán vagy Brazília nagy föllendülése sok tekintetben annak is köszönhető, hogy mindkét államban évtizedeken át nagy volt a szaporulat, s a sok tanulékony, fiatal, erős munkáskéz csodákra volt képes.

Ha pedig már a gazdasági „csodáknál” tartunk, említsük meg, hogy néhány éve a Távol- Kelet egyes államainak gazdasági csodájáról is sokat ír a szaksajtó s nem egy világlap. A „négy kis tigris”-nek becézett országok (Tajvan, Dél-Korea, Szingapur, Hongkong) évek óta mind a híradástechnikában, mind a hajógyártásban, a textiliparban vagy az alumíniumkohászatban az élre tört, s kitűnő (nem kevésbé olcsó) áruival elárasztja a világpiacot, s gondot okoz a japánoknak, amerikaiaknak, németeknek, angoloknak egyaránt. A titkuk nekik is az, hogy nagy szaporulatuk nyomán bőségesen áll rendelkezésükre a fiatal, fogékony, lendületes, munkaerő.

„Hát persze, mert a nagy tömegű nyomorgó fiatalot éhbérért lehet dolgoztatni. Ők még bírják és még öntudatlanok” – vethetnők ellene, s ebben az érvelésben sok az igazság, nincs miért megkerülni a kérdést. De nemcsak erről van szó. Arról is, hogy a fiatalok merészebbek és inkább vállalják az újtással járó kockázatot. Kezdeményezőkézségük is nagyobb, s bátrabban haladnak előre a járatlan utakon, de rámenősebbek is, s versenyben, küzdelemben nagyobb a kitartásuk. Márpedig a nemzetközi piacon, a konkurrenciaharc kiéleződése idején ezek az erények nélkülözhetetlenek.

Néha- néha összehasonlítom az ifjabb és az öregebb nemzetek sajtóját. Miről ír az egyik, miről a másik? Mi érdekli az egyik népet, mi a másikat. És kiderül, hogy míg a fiatal népek többet foglalkoznak a munkával, munkalehetőséggel, az új technikával, új szellemi áramlatokkal, az új üzleti étellel, addig az idősebb népek többet törődnek a

kórházakkal, a gyógykezeléssel, a szociális gondokkal, aggmenházakkal, pihenéssel, üdüléssel, az öregek otthonaival, a nyugdíjjal, a betegsegélyezéssel. Ennek megfelelően pedig míg a fiatal népességű országokban bányákat nyitnak, üzemeket létesítenek, iskolákat építenek nagy számban, addig az elaggott országokban több üdülőhely, nyaraló létesül, szanatórium és preventórium, múzeum és krematórium.

Igyekszem azonban pontosítani: a merev, sematikus, párhuzamoknak, a leegyszerűsített összefüggéseknek nincs helyük. Nem lehet azt állítani, hogy a minden ifjú már eleve halandó szellemű s minden öreg reakciós. És az vonatkozik a nemzetekre vagy és nagyobb közösségekre is. Hiszen jól tudjuk, hogy sok eléggé öreg európai nemzetekre vagy még nagyobb közösségekre is. Hiszen jól tudjuk, hogy sok eléggé öreg európai nemzet társadalmi rendszere élenjár a haladásban, míg sok fejlődő ország nagyon is ifjú népe a legbigottabb, fanatikus, vallási, teokratikus diktatúrát hozta létre. Mégis, mégis... a biológiai adottságok, az idősek és fiatalok közti különbség nem elhanyagolható szempont, s egyetlen élni akaró nemzet se mondhat le arról, hogy minél népesebb, erőteljesebb ifjúsága legyen.

Ez alapvető biztosítéka a jövőnek, a fejlődésnek.

Elég a példákából, ennyiből is kitetszik, mi minden gyorsíthatja vagy fékezheti a születéspártoló intézkedések érvényesülését. Világos hát, hogy csakis távlatos demográfiai politika, átfogó és megfontolt intézkedések hozhatnak tartós eredményt.

Manapság, amikor a világ gazdasági válsága, a helyi háborús tűzfészkek „szaporodása” a fegyverkezési verseny folytán kiéleződött nemzetközi helyzet vagy a piacokért vívott harc éppen úgy beleszólnak sorsunkba, mint az egyéb versengés, akkor bizony népesedési helyzetünk más megközelítésben is nagyobb figyelmet érdemel, jelentősége nőttön nő. A régmúlt idők történelme, de napjaink sok-sok vajúdása arra int, hogy nehéz időkben és hosszabb távon azok az országok, nemzetek állják meg a helyüket és bírják a versenyt, amelyek fiatalabbak: mert az ifjak könnyebben elviselik a terheket, a megpróbáltatásokat, nagyobb erőfeszítésre képesek, jobbak az idegeik, derülátóbbak és több a testi, szellemi erőtartalékuk. Ilyen alapon én egy nép, állam, vagy társadalmi rendszer életrevalóságát, erejét, hatékonyságát nem csupán azon mérném le, hogy mennyi vasat vagy villanyáramot termel, hogy hol áll a népek közt az egy főre jutó nemzeti jövedelem terén, vagy hogy hány háztartási gépet és kocsit vásárol, hanem azon is, hogy minő a korösszetétele, a születési aránya, a szaporulata, mennyire fiatal vagy öregedő.

Itt jegyzem meg, hogy valamennyi népesedési írásomra több levél is érkezett. Egy olvasóm szememre veti, hogy bizonyára nem szeretem (vagy nem ismerem) sem Svájcot, sem Svédországot, holott szerinte a „svéd modell” eszményi, az példa lehet valamennyi ország számára.

Nono! Sokat olvastam mindkét országról, s bevallom, nagyra becsülöm mind a két példát. Valamit azonban ne felejtsünk el! Mindkét állam társadalma nagyon előregedett, kevés a fiatal, vendégmunkások százezrei dolgoznak ott, s évről évre bevándorlók sokaságát fogadják be. Mind a vendégmunkások, mind az új letelepedők – mint előbb már jeleztem –, a meg nem született svédek, svájciak, helyébe lépnek, s az ottani munkaképes korosztályok meggyérült sorait töltik föl. Az úgynevezett svéd modellről sokat írnak világszerte és joggal, hiszen alkalmazása ütemes haladást, jólétet, műveltséget, biztonságot, társadalmi egyensúlyt nyújtott több országnak, de nem hinném, hogy demográfiai vonatkozásban is mintaképpül szolgálhatna.

Egyik olvasóm – temesvári fiatalasszony – elpanaszolja, hogy két gyermeke van, ő is, a férje is dolgozik, ráadásul három váltásban, s minthogy épp a város másik szélén laknak, több mint tíz kilométerre esik a munkahelyük. A szülei pedig távoli kis székely faluban élnek, nemigen tudnak segíteni nekik, képzeljem hát el, hogy milyen nehézségek árán nevelik föl gyermekeiket.

Mit is mondhatnék erre?

Nekem is két gyermekem van (a harmadik meghalt), hosszú éveken át dolgoztam három váltásban, a feleségem pedig nappali és esti líceumban is tanított másfél évtizeden át. Eszem ágában sincs hát el nem ismerni, fölényesen kezelni a több gyermeket nevelő szülők gondjait, fáradozásait. Én csupán azt vallom, hogy a gyermekről semmilyen kincsért, semmilyen indoklással sem szabad lemondani, a társadalomnak viszont kötelessége minden segítséget, anyagi és erkölcsi támogatást megadni a több gyermeket nevelő családoknak.

Külföldről is kaptam leveleket. Egyik olvasóm Ausztriából a kérdéssel kapcsolatos bélyegeket is küldött. Az egyikén semmi rajz, ábra, fölvetel nincs, csupán ez a sokatmondó fölirat:

„Tatárjárás – Törökdúlás – Abortálás.”

Kommentár fölösleges.

Ilyen alapon is teljesen indokolt és logikus az a célkitűzés, amelyet Nicolae Ceaușescu elvtárs vázolt föl a XIII. pártkongresszuson előterjesztett jelentésben:

„Az előirányzott intézkedések nyomán el kell érünk legalább a 18–20 ezrelékes népszaporulatot, mert ez objektív szükségesség a lakosság előregedésének megakadályozása, a korcsoportok közti megfelelő arány megőrzése, a nép állandó ifjúságának biztosítása és szocialista nemzetünk fejlődése szempontjából.”

Hadd tegyek szóvá e megállapítás kapcsán valamit: kevés az az államfő, kormányfő, aki a demográfia kérdéseiről szólna. Mert a több gyermek igénylése, nagyobb szaporulat szükségességének hangoztatása nem népszerű téma sőt, egyesek szerint egyenesen korszerűtlen és „lejáratos” dolog. Valaha ugyanis – sok évtizeddel ezelőtt – egyes vezetők, ha fokozott szaporulatot követeltek, hátsó gondolat vezette őket: a hadseregnek kellett a katona, a nagyiparosoknak, nagybirtokosoknak a sok és olcsó munkaerő, gyarmatbirodalmak vezetőinek pedig a meghódított távoli térségek benépesítése végett volt szükség a fölös lakosságra.

De hol van már a tavalyi hó?

Ma az előbb vázolt célokra összpontosítunk: a nép előregedésének megakadályozására, a korcsoportok közti helyes arány megőrzésére, a nép ifjúságának biztosítására. Ahol azonban ez nem történik meg, növekednek a gondok. Európa országainak egyharmadában az öregek, tehát a termelésből már kiállott emberek számára eléri a lakosság egyötödét, s ezeknek a fele – az összlakosság egytizede – gondozásra szorul. Emiatt a költségvetések mind nagyobb hányadát kell nyugdíjra, betegápolásra, kórházi kezelésre fordítani. És kevesebb jut a termelés fejlesztésére.

Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala. Mert a szaporátlan országokban – miközben nő a nyugdíjasok száma – egyre csökken (épp a kevés születés miatt) a munkába álló fiatalok aránya. Tehát mind kevesebb dolgozóra mind több eltartott jut.

Nem marad más hátra, mint a vendégmunkások „behozatala”.

De mégis jobb, ha magunk „gondoskodunk” nem túlzó, de kellő, természetes, „korszerű” szaporulattal a szükséges munkaerőről, a nép, a nemzet fiatalágáról.

Ez valóban objektív szükségszerűség.

Visszatérve az államférfiakhoz: nem csupán egy ország politikájának kialakításában nagy a felelősségük, hanem a nép, a tömegek „demográfiai tudatának”, a szaporulat kérdéséhez való viszonyának a befolyásolásában is. Az ideológiatörténet régi tapasztalata – s a marxizmus ezt aláhúzza –, hogy általában az uralkodó osztályok, uralkodó rétegek ideológiája idő múltán a egész szóban forgó társadalom uralkodó ideológiájává lesz. Nos, ha egy kormányzat eszmerendszerének szerves része a pronatalitás, a születéspártoló politika, akkor az ország vezetőségének meg is van a lehetősége eme politika érvényesítésére. Tettekkel és szavakkal, átfogó és részletintézkedésekkel, tartós, hosszú távú demográfiai stratégiával és alkalmi közbelépésekkel, tudatos népneveléssel és népjóléti, családvédelmi eljárásokkal jó irányba lehet terelni a népesedés folyamatát.

Ha a kormányzat komolyan veszi a feladatát!

Nem a „kötelező” optimista kicsengésért, vagy az olcsó happy-endes befejezés kedvéért, hanem az orvoslás, az élni akarás és fennmaradás módjának keresése végett teszem föl a kérdést: mi a megoldás?

Történelmi példa akad erre is, arra is. Tekintsünk például a szomszédos balkáni térségre. A törökök sok évszázados népiirtó uralma ellenére a románok, bolgárok, görögök, szerbek idő múltán erős államokban éledtek újjá. De az albánok, a macedónok vagy a montenegróiak száma már igen-igen megcsappant a török uralom végére. Más népek meg (például az istrorómánok, dalmátok) teljesen eltűntek.

És hány meg hány rettegett hírű nép veszett el – más időkben, más térségben – a hunoktól a vandálokig, a gepidáktól az alánokig? Ezzel szemben – hogy csak a népvándorlás résztvevőit említsük – megmaradtak a szlávok, magyarok stb. Ismer a történelem sajátos eseteket is: a bolgárság az eredetileg turáni türök nép szlávává lett, és úgy maradt fenn. A szláv óporoszok viszont idő múltán németekké váltak. Miért maradt meg az egyik nép, s miért olvadt be vagy alakult át a másik?

Ezek a demográfia-történet nagy kérdései.

Az igazi népesedéshistóriai talány a franciák esete: több emberöltőn át nem szaporodtak, viszont épp a nagy nemzeti tragédia, az összeomlás után, a német megszállás idején, 1942-ben kezdett náluk emelkedni meredeken a születés, és tartott évtizedekig. Hányszor verték le és darabolták szét Lengyelországot?! De amit a férfiak a csatatereken elvesztettek, az anyák „visszanyerték” a gyermekágyban: magas szaporulatot biztosítottak a népüknek, s ezzel megvédték a kiirtástól, beolvasztástól. A második világháborút is alig húszegynéhány millió lengyel vészelte át; ma viszont harminchét millió főt számlálnak.

Mint említettem, az albánokat is majdnem elveszejtette az oszmán birodalom. S azután sem tudtak gyarapodni: a két háború között Albánia – a törpe államokat nem számítva – Európa legkisebb országa volt. De a második világháború óta az albánok natalitása gyorsan emelkedett, lélekszámuk megháromszorozódott, és ma már megközelíti a finnét, dánokét, norvégokét.

Noha a keleti zsidóság (Galíciában, Máramarosban, Bukovinában, Ukrajnában) valaha szapora volt, az európai nagyvárosok izraelita lakói Pesttől Bécsen és Berlinen át Párizsig – jó száz éve már – egykéznek. Ezzel szemben napjainkban Izraelben a keleti, déli, északi zsidók és utódaik egyaránt szaporák. Az első világháború idején a törökök

irtották ki az örmények nagy hányadát, a második világháborúban pedig Hitler művelte ugyanezt a zsidókkal. De mint az örmények, mind a zsidók – más földrészeken, más országokban ugyan, de nagyrészt pótolni tudják vérveszteségüket.

Nehéz volna körülírni, mi hozott javulást valamely nép demográfiai magatartásában. Az ösztönösségnek-e vagy a tudatos nemzeti élni akarásnak volt nagyobb szerepe? Esetleg megfelelő állami-anyagi támogatásnak, a kedvező politikai légkörnek?

Az említett példákból mindenesetre egy és más kitetszik. Mindenekelőtt az, hogy igenis lehetséges megújulás, sokasodás, kiemelkedés még a legmélyebb hullámvölgyből is, van visszatérés a kipusztulás szakadékának széléről.

Nem akarom ezzel azt mondani, hogy „csak rajtunk múlik, csak akarni kell”, s nyomban megjavul a helyzet. Vallom azonban, hogy ma, amikor a hagyományos-ösztönös életvitel visszahúzóódban van, akkor a tudatosságnak és a cselekvést sarjasztó elhatározásnak feljövőben a napja. Emez elhatározásban pedig az anyagiakat – noha jelentőségük nagy! – nem mindig illeti meg az első szó. Jellemző erre egy jugoszláviai adat: ott a magyar nők fordulnak legmagasabb arányban (63%) abortuszkérelemmel az orvosokhoz, míg az albán asszonyok a legkisebb (14%) mértékben. E számok sokat mondanak: a magyarok nem termékenyek, számuk apad, az albánok viszont a legtermékenyebbek. De mindez nem az anyagiakon múlik, hiszen a magyarok jórészt a gazdag, zsíros Bácskában élnek, míg az albánok a sziklás Délen.

De mi lesz, mi lehet a nemzetközi feszültség kiéleződése, bizonyos takarékosági intézkedések, a gazdasági világválság hozzánk is „begyűrűző” hatása nyomán? Régi igazság, hogy minden súlyosbodás jobban érinti a népes családokat – a helyzetnek ezt a vonatkozását nem ildomos elhallgatni, megkerülni. Emlékeztetnék azonban arra, hogy a történelem folyamán sokszor adódtak különféle változások, élni azonban mindig kellett, s a kivételesen nehéz időktől eltekintve *lehetett is*. Különben is, a történelem nem – még a szocializmus, még a tervgazdálkodás idején sem – mutathat föl egységes, egyenletes, töretlen fejlődést. A megtorpanások, erőgyűjtések, várakozások éppúgy hozzátartoznak a nemzet, az ország életéhez, miként az egyén sorsához.

Hiba volna azonban akár az egyén, akár családjaink vagy nemzetünk boldogulását átmeneti helyzetekhez, alkalmi változásokhoz, gazdasági, politikai kényszermegoldásokhoz idomítani, és bizonyos gondokra végletesen ostobán válaszolni: „akkor nem kell gyermek!”

Ilyen válasz csak meggondolatlanságból, rövidlátásból fakadhat. Nem árt tanulni e tekintetben elődeink hibájából. A háborúra vagy az ötvenes évek osztályharc-éleződésére sokan a fenti módon válaszoltak; most viszont bánják. Mert öregségükre egyedül maradtak, senkijük nincs, sivár légkörben és céltalanul telnek napjaik.

A gyermekellenes megfontolások azonban – tapasztalatom szerint – nem a pillanat fogantatványai, a helyzet csak kiváltja őket, felerősít régi indulatokat, amelyek a múltból és sok eredőből fakadnak. A fronton, fogságban, erőltetett menetelés, tartós éhezés, nagy hidegek, töméntelen kínlás idején hallottam ilyesmit: „Átkozottak legyenek apáink, hazatértek a háborúból (az elsőből) aztán siettek minket megcsinálni, hogy most mi ugyanúgy szenvedjünk, mint ők!” „Bár halt volna meg anyám velem együtt, mielőtt a világra hozott volna!” Később ugyanezt hallottam a szárazság idején, majd betegként a kórházakban.

Ez a tapasztalat ugyancsak kényes kérdést vet fel, de ki kell mondanom: néha a nemzedékek viszonyának torzulásáról van szó. Sok esetben például a fiatal nők akarnának több gyermeket, de (különösen egykés hagyományú paraszti tájakon, fösvény, kuporgató, harácsoló, kispolgári, városi családokban) az anyós, a mama, az após „nem vállalja” őket. Már mint a gondozásukba való besegítést. Mert akkor „odalesz a szabadságuk”, azaz kevesebb idő jut pletykára, kocsmázásra, kártyapartira.

Régóta végzett megfigyeléseim szerint olyanok is így gondolkoznak, akiknek zátonyra futott a házasságuk; csalódtak gyermekeikben vagy ők utálták meg a szüleiket, a szerelmes társukat, szóval az elvetélt életű egyének. Az ilyen emberek aztán – vagy megrázó történelmi emlékek vagy kellemetlen családi tapasztalatok alapján – régebbi keserűségüket gyermekellenességben élik ki, dühüket az ifjúságra vetítik rá; kevesebb gyermek, kevesebb gond – vallják. Tőlük hallani az örök korholást: „ezek a mai fiatalok...”

Végzetessé válhat azonban egy nép számára, ha körében az ilyen gyermekgyűlölő emberek hangadókká válnak. Másfelől viszont igaz az is, hogy a sok-sok idős asszony, nagymamaként szívesen vállalná több unokájának is a gondozását, de fiatal nők egy része csak egy gyermeket akar. Mert nem szeretné a terhességgel, szoptatással „tönkretenni” az alakját, mert nincs kedve, úgymond, legszebb fiatal éveiben otthon ülni, pelenkát mosni.

Szomorú dolog, de tény, hogy az így gondolkodó fiatalasszonyok csak a szórakozásban lelnek örömet, viszont az életadás, a gyermeknevelés sok-sok örömről anya és gyermek viszonyának meghittségéről, bensőségességéről csak nagyon halvány fogalmuk van.

Magunkról szólva, nekünk az a dolgunk, hogy kellő számú gyermek nevelésével biztosítsuk népünk életrevalóságát, egészséges nemzedéki megoszlását, fiatalságát – a biológiai hanyatlás, az elöregedés ellen.

Ezzel nagyjából úgy vagyunk, akár a testedzéssel. Bizonyos anyagi feltételek biztosítása után a mi tudatosságunktól, lelki erőnktől és testi készségünktől függ, hogy rendszeres edzéssel, higiénikus életmóddal fenntartsuk egészségünket és erőnlétünket. Ugyanúgy családi éltünk természetessége, szépsége vagy nagyobb közösségünk egészsége, biológiai épsége, fiatalos fejlődése is alapvetően a mi készségünktől, élniakarásunktól függ.

Döntő módon!

Amikor mindezt leírom, tűnődöm, töprengek vizsgálom önmagam s újra meg újra előveszem papírra vetett gondolataimat. Vajon helyeset, igazat írtam-e? Nem vagyok-e túlságosan egyoldalú? Tekintettel vagyok-e a különféle körülményekre, emberi vonatkozásokra, gondokra, nemritkán kínokra, veszélyekre, jogokra, s még sok minden egyébre?

Nem áltatom magam ilyesmivel. Jól tudom, hogy akárhány szempontot is vennék figyelembe, karolásomból kimaradna néhány. Egyébként is a demográfia – botránykő. Kevés az a társadalmi kérdés, amely – ha napirendre kerül – akkora botrányt kavarna, mint a népesedés ügye. Ezt magam is tapasztaltam. Ha erről a kérdéstről írtam, régi jó barátaim közül is nem egy, akik évtizedek óta ismernek, s tudják, ki vagyok, úgy támadnak rám, mintha eszem vesztettem, köpönyeget forgattam volna, vagy más, érthetetlen, megbocsáthatatlan vétket követtem volna el. Szerkesztőtársaim közül egyesek, akikkel évtizedek óta együtt dolgozom, mondataim felét ki akarták húzni, és akadt olyan is, aki mindenáron meg akarta akadályozni egyik-másik népesedési cikkem

megjelenését. Ezzel szemben viszont sokan írásban, hozzászólásban fejezték ki egyetértésüket, későbbi cikkeikben hivatkoztak megállapításaimra, vezető lapok méltatták elismerőn meglátásaimat.

Így van hát. Ez a helyzet pedig távolról sem alkalmas arra, hogy az embert megnyugtassa afelől, nem fejteget-e a humanizmussal ellenkező elveket. Nem esem-e konzervativizmus csapdájába? S vajon nem kívánok lehetetlent? Nehéz volna minderre válaszolnom.

Csupán egyet hangoztatok. Úgy alakult az életem, hogy nagyon sokszor kellett szembenéznem a halállal. Korán elvesztettem szüleimet, édestestvéreimet, a bombázások idején itthon, majd a fronton és a fogságban pedig ezrek, tízezrek szörnyű haláltusájának kinszenvedésének voltam tanúja.

Gyűlölöm a halált.

Ezért – izmusoktól, a kapott bírálatoktól és dicséretektől függetlenül – az élet pártján állok. A kimúlással, sorvadással, előregedéssel, pusztulással, halálkultusszal szemben. A szülés, születés, gyermeknevelés pedig az életet, a fennmaradást, a folytatást jelenti.

Ezért vagyok születéspárti.